

ROJANÛ

kovara huneri çandi û edebi

43
1995

NAVEROK

Konferansa Navneteweyi ya Mem û Ehmedê Xani	3
Çend Qesideyên E. Xani -Vazgal Bazidi û M.Emin Bozarslan.....	4
Çar şîer ji: Kemal Burkay	12
Du destanên neteweyi: Mem û Zin û Kalevala- Haluk Öztürk	14
Tehsin TAHA wê dî muzika me da bîji	18
Çend gotinên bijarte	22
Pexşana kurdi ya huneri (2)- Ferhad Shakely	23
Peyvên dûhev (1) - V. Bazidi	31

Wêneyê bergê pêşin: Antonê Mirzo. Bergê piştê: Seraya Ishaq Paşa lî Beyazidê

Sal: 17

Hejmar: 86, Tebax 1995

ISSN 0283-5355

XWEDÎ: KOMKAR-Swêd
BERPIRSIYAR: Şêroyê BOTAN
NAVNIŞAN: Gustavslundsv.168,1 tr
161 36 STOCKHOLM
TELEFON : 08/ 26 23 75
HESAP NO: PG. 458980 - 0

UTGIVARE: Svensk Kurdiska
Arbetsföreningen
ANSVARIG UTGIVARE: Ş.BOTAN
ADRESS: Gustavslundv. 168, 1 tr.
161 36 STOCKHOLM
FAX: 08/ 25 38 57
PG: 458980 - 0

KONFERANSEK

Cihê Konferansê:

**DRK - Bundesschule
Auf dem Steinbüchel 22
53340 Meckenheim
Deutschland**

Amadekar:

**KOMKAR - Yekîtiya Komelên Kurdistan
Hansaring 28-30, D-50670 Köln
Tel: 0049.221.123376 Fax: 0049.221.123485**

**Bî alikariya Xaç a Sor a Elman-DRK û
Veqfa Heinrich-Böll (Heinrich-Böll-Stiftung)**

**20-22.10.1995
Meckenheim**

**Konferansa Navnetewî ya
Mem û Zin û Ehmedê Xani**

Amadekar:

KOMKAR - Yekîtiya Komelên Kurdistan

Bernameya Konferansê di rûpelê 35 da.

Çend qesideyên Ehmedê Xani -2

di destnîvisarên Mele İbrahimê Zîvîngî da

Amadekirin: Vazgal Bazidi
Notên li bin qesideyan: M. Emin Bozarlan

Ez çûme baxê sorgulan
weqtê sehergahê, bî xef
Mîn di sedaya bilbilan(1)
dagirti bû her çar teref

Sewta hezar û qumriyan(2)
dengê rebab û mexniyan(3)
teşbihê bezma bengiyan(4)
hevdeng-i bûne çeng û def(5)

Manendê mest û serxweşan(6)
ez çûme bezma mehweşan(7)
Ebrûkevan û çavreşan
cerg û dilê mîn kir hedef

Peykan û cerg û dil peri(8)
Ten bûye sindoqa beri(9)
Sindoq ji husnê ey peri
hêja li mîn bû kerb û gef(10)

Hêja li mîn bû kerb û kin
Zahir xezeb, batîn kenin(11)
Lê xemzeyek da mîn nehin(12)
aqlê me disa kir telef

Disa hebiba çavbelek
İhsan dîgel mîn bû gelek(13)

Lewra dîgel zulfên helek(14)
alûz me tinî qîşt û lef(15)
Şetri û qîşt û zulf û xal(16)
hem'yan li ser ruxsarê al(17)
vêkra hebûn ceng û cidal(18)
lêk aliyan bûn sef bî sef(19)

Sef sef me di vêkra bî ceng
hindek Hebeş, hindek Fîreng(20)
Têkra bîrandîn wek xedeng(21)
vêkra hebûn wan laf û lef(22)

Têkra hebûn dawa û şer
Der bûn li mîn tîpa Teter(23)
vêkra kîrîn qelb û ceger
rêhtîn ji dil xwîna bîkef

Rêhtîn gelek xwîna dilan
şehmarê zulfa ser mîlan(25)
bêrehm û mestê qatîlan(26)
meyxwarê fîncana sedef(27)

Wan meyxuran ebter kîrîm(28)
Bêqût û bêenter kîrîm(29)
wellah ji dil ker ker kîrîm (30)
Xani, bes e ah û esef

1- Seda: Dengan, dengê ku li tîştên wek zîwaran û diwaran dîkeve û li dora xwe belav dibe.

2- Sewt: Deng.

Qumri: Teyrek e, wek bilbil dixwine. Tê zanin ku di vê malikê da şaşiyeka nwisinê heye û awayê rast "sewta hezaran qumriyan" e; yani "dengê bi hezaran qumriyan".

3- Rebab: Sazek e; bi awayê "rubab" ji tê gotin.

Mexni: Stranên ku tîst gotin.

4- Teşbih: Wek.

Bezm: Meclisa kêf ahengê, civata kêfxweşiyê û şayiyê.

Bengi: Evindarê sewdayi yê ku ji derdê evinê gêj bûye.

5- Çeng: Navê sazek e.

6- Manend: Wek.

7- Mehweş: Keç yan jina ku dîşibe hîvê, wek hîvê rind e.

8- Peykan: Sertir, serê tirê.

Peri: Firiya, bi hewa ket. Yani "sertira ku li cerg û dilê min ket, ew û cerg û dilê min bi hev ra firiyan û bi hewa ketin". "sertirê, cerg û dilê min firandin, bi hewa xistin".

9- Ten: Laş.

10- Hêja: Hêj.

11- Zahir: Di rû da, bi çavditim, eşkere. Batm: Nepeni, bi dîzi, di bîni da.

Ev malik di her du desnwisaran da ji weha derketiye. Lê belê dibe ku ew awa şaş be û awayê rast "batm xezeb, zahir kenin" be. Lewra hozanên berê, bi pîrani rexnê li yarên xwe xistin ku bi çavditim bi wan ra dikenin. Le bi dîzi li wan tîst xîşmê.

12- Xemze: Awir.

Nehin: Nepeni, bi dîzi.

13- İhsan: Qenci. Yani "qenciya wê digel min gelek bû, gelek qenci li min kiribû". Dibe ku awayê rast, "İhsan digel min kir gelek" be.

14- Peyvika "helek" tê zanin ku bi şaşî weha hatiye nwisin û awayê rast "xelek" e.

15- Alûz me tinim: Me alûz dîkm, me hal xirab dîkm.

Qışt: Tewirek xîşir bûne, keç û jinan ew dane serên xwe.

Lef: Tewirek pêçek bûye, pîr reng bûye, keç û jinan ew li serên xwe

pêçane.

16- Şetri: Tewirek xîşir bûye.

17- Ruxsarê al: Rûyê sor.

18- Vekra: Bî hev ra.

Cidal: Têkoşin, mucadele.

19- Lêk alîyan: Wîsa tê zanin ku mexsed, "her bîrek li aliyek" e.

20- Hebeş: Reşik, zenci.

Fîreng: Ev nav di dewrên berê da ji bo Ewropîyan dîhat gotin.

21- Têkra: Hemi pêkve, hemi bi carek, hemi gîşt.

Xedeng: Tewirek tir bûye.

22- Laf û lef: Wîsa tê zanin ku mexsed "gotin" e; yani "peyv û gotinên wan bi hev ra hebûn, peyvên xwe kiribûn yek".

23- Tîpa Teter: Tîpa Teteran. Ji Tataran ra "Teter" ji hatiye gotin.

24- Wîsa tê zanin ku peyvika "vêkra" di her du desnwisaran da ji bi şaşî weha hatiye nwisin û awayê rast "jêkve" ye. Yani "ji hev kîrîm û parçe parçe kîrîm dil û cegera min". Lewra peyvika "vêkra" li vir, li vê malikê nayê.

25- Peyvika "zulf" di her du desnwisaran da ji weha yekani hatiye nwisin. Lê belê, bi ditîna me, divê bi awayê pîrani "zulfên" be. Lewra zulfek tenê nayê ser milan; gelek zulf pêkve tîst ser milan.

26- Bî ditîna me, divê ku "bêrehm û mestên qatilan" be. Lewra qatîl ne yek e; gelek in. "Yani" qatîlên mest û bêrehm".

27- Yani "ew meyxurên ku ji fîncana sedef meyvê dîxun".

28- Ebter: Bexêr û bêkêr, bêfêde.

29- Peyvika "enter" di desnwisarek da weha hatiye nwisin; di desnwisara din da ew malik qet tune. Bi ditîna me, peyvika enter bi şaşî weha hatiye nwisin; divê ku tîşteki di be. Lewra maneyek jê ra tune.

30- Ker ker: Parçe parçe.

.....
Ey dirîxa mame tenha ez ji şemsa xawerê(1)

Xan û man tîk bûne zulmet paşê wê dîm'enwerê (2)

Pîştê lîvê wê venaxum nuqte ava Kewserê(3)

Min nevêt dînya bi carek paşê wê siminberê(4)

Ger bîzanîm ez di heşrê da nebinîm dilberê(5)

Cennetê jê çî bîkîm? Pê wer bîkîm xakîsterê(6)

Sed mîxabîn çû ji bal min ew hebîba çavbelek

Ah ûefxanê'm şev ûrojan dıçın hetta felek
(7)

Wê ji feryadêd-ı mın acız bûyin ins û me-
lek(8)

Mam dı qeyda dax û derdan, paşê wan zul-
fên xelek

Ger bızanım ez dı heşrê da
nebinım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

Hicreta yarê bêhêtım, şubhê fında şu'ledar
(9)

Ket'me halê iftiraqê j'ixtiraqê bûme nar
(10)

Ev vucûdek bêvucûdê'm soht û têkda bûm
xubar(11)

Mın nevê dinya bı carek, paşê wan çavêt
xumar

Ger bızanım dı heşrê da ne-
binım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

Ger dı hina ez wefat bım, bêtê ser mın Ez-
reil(12)

Mujdeya Xuldê dı wê gavê bıdıt mın Ce-
breil(13)

Xıdır ûllyas hem ji bo mın rabıbın disa de-
lil(14)

Dê bibêjım "mın navêtın Xuld û Kewser,
Selsebil(15)

Ger bızanım dı heşrê da ne-
binım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

Çerxê kecreftar-i, waweyla ku ez heyran
kırım(16)

Serbıgerdan bûm; welêkin zêde sergerdan
kırım(17)

Sergırani hate cengê, lew ku ez ferman
kırım(18)

Paşê vê bêmirwetê serbırr kırım, talan
kırım (19)

Ger bızanım dı heşrê da ne-
binım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

Zinhar, ey dositan, weqtê bıkım ez hicretê
(20)

Van du mısraan kitabet kım lı belgê kaxe-
tê(21)

Da dı dest mın da sened bın weqtê çûna
hezretê(22)

Erzihalê mın bıbın mezmûn, dı hina
ru'yetê(23)

Ger bızanım ez dı heşrê da ne-
binım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

Xaniya, ev herzegoyi û xeta û nasewab(24)
Çend ji te sadır dıbın, ey bêedeb, ey bêhi-
cab!(25)

Ev qezaya Bari ye, pê razi be, ey
malxırab!(26)

Belki bite mûcibê nari ji bo te ev cewab
(27)

Ger bızanım dı heşrê da ne-
binım dilberê
Cennetê jê çı bıkım? Pê wer
bıkım xakisterê

1- Ey: *Ev ji bo gazi û hewarê ye; wek ku
bêje "guh bide mın".*

Dırıxa: Xebinet, heyf, mıxabım.

*Şemsa xawerê: Roja ku ji aliyê rojhilat
hiltê.*

2- *Zulmet: Tari.*

*Dêm'enwer: Dêmroni, yara ku dêmên wê
roni ne, roniya dıdın.*

3- *Dı du desnıvsaran da, dı şûna "nuqte"
da "mutleq" derketiye. Yani "qet û qet", ji
bın".*

4- *Siminber: Ewa ku sing û berê wê zivin
e.*

*Dı desnıvsarek da ev malık wek malıka
3'yan derketiye û weha hatiye nıwsın:
"Bêqerarım şubhê zıbaq, bê ewê siminbe-
rê".*

Peyvıka "Zıbeq" bı mana "cıwa" ye.

5- *Heşr: Qıyamet.*

6- *Xakister: Xweliya agir.*

*Dı desnıvsarek da "xaka keşterê" hatiye
nıwsın. Ew şaş e.*

7- *Efxanê'm: Efxanên mın, hewarên mın.
Jı bo ku pıveka malıkê neşıkê, her du
peyvık hatine kurtkırım û weha pêkve
hatine nıwsın.*

Tırba Ehmedê Xani

Foto: ARŞIVA ROJA NÛ

Dı du desnwisaran da, ev malik weha hatiye nwisin:

"Ah û efxanêd-ı min dajûn hetta felek".

8- Wê: Wa ne, aha.

Dı du desnwisaran da ev malik wuha hatiye nwisin:

"Hem ji feryadêd-ı min acız dibûn ins û melek".

9- Hicret: Dûri, dūrketim, cudayi.

Behêtim: Ez helandim.

Şubhê fında şu'ledar: Wek fında ku ditewiştê û ronayi dide.

10- Halê iftiraqê: Rewşa dûriyê, halê dūrketimê û cudayiyê.

Ji xitiraqê bûme nar: Ji ber şewatê ez bûme agr.

11- Wucûdê bêwucûd'm: Hebûna min abêhebûn, hebûna min a ku dı hukmê tunebûnê da ye, hebûna min a pûç.

Dı du destnwisaran da ev malik weha hatiye nwisin:

"Ez wucûdek bê wucûd im, sohtim têk da bûm xubar". Lê belê dı wi awayi da piveka malikê dişikê; ew awa ne rast e.

12- Hin: Dem, wext.

Ezreil: Firiştayê giyanstin, melekê ku

giyanê mirovan distine. Navê wi "Ezrail" e; ji bo ku piveka malikê neşikê bı awayê "Ezreil" hatiye nwisin.

13- Mujde: Mızgin. Peyvîk Farisi ye.

Xuld : Navê qatek ji heşt qatên bihiştê ye. Bı gıştı ji bo bihiştê ji tê karaninê.

Navê "Cebrail" ji, ji bo ku piveka malikê neşikê, bı awayê "Cebreil" hatiye nwisin.

14- Xıdr û Ilyas: Du Pêxember in. Lı gor baweriyê, heta roja qiyametê sax in û ji kesên muhtac ra dibin alikar.

15- Selsebil: Navê kaniyeka bihiştê ye.

16- Çerxê kecreftar: Çerxa meşxwar, çerxa ku meş û gera wê xwar e, çerxa ku xwar digere. Mexsed, felek e.

Waweyla: Ev peyvika xemxwarinê ye, wek "ax û wax".

Heyran kırım: Şaş kırım, gêj kırım, dı heyretê da hiştim, heyrandim.

17- Sergerdan: Sergêj, serlêgeriyayi. Yani "Ez ji xwe sergêj bûm, lê belê wê pirtir û zêdetir ez sergêj kırım".

18- Ez ferman kırım: Fermana min derxist.

Dı desnwisarek da ev malik weha hatiye nwisin: "Bê delil û a'ql û hoş, carek ez bêiz'an kırım".

19- Bêmirwet: Bêmîrovi, nemîrov, kesê ji exlaq û tevgerên miroviyê dûr; peyvîk li mana "bêînsani" ji tê karandin.

Dî desnwisarek da ev malîk weha hatiye nwisin:

"Zêde vê bêmirwetê ev reng-î ez talan kirim".

20- Jî bo ku piveka malîkê neşîkê, tîpa "î" li peyvîkên "zinhar" û "dostan" hatiye zêdekîrîm û ew peyvîk bi awayê "zinhar" û "dositan" hatiye nwisin.

Weqtê bîkîm, dema ez hicretê: Dema ez cihîl bîbîm, dema ez mala xwe bar bîkîm, dema ez jî vê dinê bîçîm, dema ez bîmîrîm.

Dî du desnwisaran da dî şûna "bîkîm" da "dîkîm" derketiye.

21- Mîsra: Malîk, rêzeka helbestek.

Kitabet kîm: Bînîvîsîm.

Jî bo ku qafîye rast bê, peyvîka "kaxîd" bi awayê "kaxet" hatiye nwisin.

22- Weqtê çûna hezretê: Dema çûyîna huzûrê, dema ku ez dîçîm huzûrê. Belkî mexsed jî "huzûr"ê, huzûra Xwedê ye.

Dî destnwisarek da ev malîk weha hatiye nwisin: "Da dî destê min bîbitîm ew dî hina hezretê". Yanî "dema huzûrê".

23- Erzîhal: Daxwazname.

Mezmûn : Naverok. Yanî "bîla naveroka wan jî min ra bibe daxwazname".

Hîna ru'yetê: Dema ditnê. Belkî dîsa mexsed, dema ditîna Xwedê ye.

Dî du desnwisaran da ev malîk weha ye: "Wesfê halê min bîbêjm hun dî hina firqetê". Yanî "dî dema cudayî û dîrîyê da, hun salîxê rewşa min bîdîm, qala rewşa min bîkîm".

24- Xaniya: Ey Xani.

Herzegoyî: Gotîna tîştên tewş û vala û bêmane.

Nasewab: Ne rast, şaş.

Dî desnwisarek da ev malîk weha hatiye nwisin:

"Xaniya pîr gotî bê hed û qîyas û bê hisab".

25- Bêhicâb: Bêfedi, jî ber ku berê dî nava hozan û nîvîskaran da tore bûye ku dî heqê xwe da peyvên weha bînîvîsîm. Xani jî dî heqê xwe da weha gotiye.

26- Bari : Navek jî navên Xwedê ye.

27- Mûcîbê nar: Semedê agir, semedê ketîna agirê canemê.

Neqqaşê ezê rojê serlewehê rengî da(1)
Pergar'î jî destan bû, sersefheê tezyîna da(2)

Tezhib û zerefşan da serlewhê kîtêba îşq(3)
Resma ezêlî kêşa, neqşê xwe nû ayîna da(4)

Dîbace ku însa kîr, fîhrîste ku îmla kîr(5)
Cîldek jî enasîr bîr, nefxek bî sîfalîna da(6)

Etfal û melek hatîna, westane dî bustanî(7)
"La îlme lena" gotîna, ebced bî xwe telqîna da(8)

Wan saderuxan, meşqê îşqê ku temenna kîr(9)
Xettatî, jî husnîlxett sermeşqekî zêrîna da(10)

Wan cumle "en'el-Heq" got, min "Wahîdê Mutleq" got(11)
Saqî bî xwe ez gîrtîm, camek meyê noşîna da(12)

Min noşî û serxweş bûm, filhal-î muşewweş bûm(13)
Ez çar û neh û şeş bûm, min tekye bî balîna da(14)

Şahîd bîbî, ey Xani, mehbûbe perestar îm(15)
"Ha" nuqte lî bîna dani, lew mame dî nefrîna da(16)

Ma secde tenê min bîr ber sûretê mehbûban?(17)
Îblîsî nebîr secde, lew maye dî nefrîna da(18)

Ez çûme derê dêrê, min dî ku ruhek wellah(19)
Tekrar-î musewwîr bû, hetta dî nihalîna da(20)

Herçî ku me pîr vêkîr, hîndî te nezer lê kîr(21)
Min seyr-î lî yekê kîr, lewra me dîl û dîna da

Ê bû dî Zulîeyxayê, ê dî ku dî Yûsuf da(22)
Mecnûn-î dî Leylayê, Ferhad-î dî Şîrîna da

Mazûr e, eger sofî bû munkîrê mehbûba
Ker dê ku tesewur ke sîrra ku dî dîrbîna da(23)

Şahîd bî tu ey zahîd, mehbûbeperest îm ez(24)
Bê şahîd û mey nabî, şêxê me ev ayîna da(25)

Canî jî te ey Xani, canan ku bîxwazî, tu(26)
ta nuqte lî ser dani, filhal-î de mîzğîna da(27)

1- Neqqaşê ezeli: Nexşkarê berêya berê, nexşkarê ezeli.

Serlewhe: 1. Sernwisar. 2. Ayina (resim) ku mamosta wek numûne ji şagirdên xwe ra çêdike, da ku ewana ji wek wê çêkin.

Lı vir mexsed mana 2.'an e.

Dı desnwisarek da "serlewhekê" hatiye nwisin.

2- Pergar: Pergel. Peyvik Farisi ye.

Pergar'i ji destan bû: Pergela wi ji destên wi bû, destên wi karê pergelê didit û wisa hunermend bû.

Sersefhe: Ayina ku li serê rûpelê ji aliyê mamosta va tê çêkirin, da ku şagird lê binêrin û wek wê çêkin.

Tezyin da: Xemiland, bi awayeki xemilandi da û çêkir.

Dı desnwisarek da "sersefhê" hatiye nwisin.

3- Tezhib û zereşan: Nwisina tiştê yan ji xêzkirina ayinek bi rengê zêrin, bi avzêrê; avzêrkirina nwisinek yan ji ayinek.

Dı desnwisarek da "tezhib û zereşan kîr" derketiye.

4- Ayin da: Resim kîr, bi awayê resmê da, wek ayinek da.

5- Dibace: Pêşpeyv, pêşgotin, pêşkêşî.

Fibrîst: Têdayiya pirtûkek û wd., lista ku beşên sereke yê pirtûkek û wd. nişan dide.

İmla kîr: Nwisi.

6- Enasîr: Pîraniya "unsur" e.

Peyvika "bit" di her du nwisaran da ji weha derketiye; lê belê bi ditina me ev awa şaş e û awayê rast "best" e, ku bi mana "gîrêda" ye; yani "cîdek ji unsuran gîrêda".

Nefxek : Pîfek.

Sîfalin: Tiştê ji axê, tiştê ku tîkîliya wi bi axê heye; her weha, tiştê ku ji axê tê çêkirin.

7- Etfal: Pîraniya "tıfl" e, ew ji bi mana "zarûk" e.

Westane di bustani: Sekmine li bostan, sekmine li baxçê.

8- La ilme lena: Zanina me tune, em tiştê nizanin.

Ebcêd: Beşek e ji alfaba Erebi; tipên ku di alfaba Erebi da tên karanin, tê da ci digrin û tên nişandan.

9- Saderuxan: Saderûyan, ewên ku rûyên wan sade û paqij bûn.

Meşq: Fêrbûna nwisinê li gora numûneya

ku mamosta dinwise.

Dı wi awayê nwisinê da mamosta rêzek wek numûne li jorê rûpelê dinwise, ku ji wê rêzê ra tê gotin "sermeşq"; şagird ji li gora wê numûneyê dinwise û bi wi awayi fêrê nwisinê dibe. Peyvika "meşq" bi mana mecazi ji bo fêrbûn û hinbûna hin tiştên din ji tê karanin. Lı vir ji ji bo evinê hatiye nwisin.

Temenna kîr: Daxwaz kîr, xwest.

10- Xettat: Hostayê nwisinê, kesê ku dinwise, katib, kesê ku pişeyê nwisinê xweş dîzane (ev peyvîk bi mana "nwisîkar" nayê karanin; diwê mirov her du yan tîkîli hev neke).

Husnulxett: Xweşkiya nwisinê, nwisina xweşîk û spehî.

11- Cumle: Pêkve, bi gîştî, hemî.

Ene'l-Heqq: Ez Heqq im, ez Xwedê me.

Wahidê Mutleq: Ewê ku tenê ye û hêza wi bêsinor e. Mexsed Xwedê ye. Dı vê malîkê da îşaret bi aliyê mertebeyeka tesewwufê ve hatiye kîr, ku jê ra tê gotin "wahdetulwucûd"; yani "yekitiye hebûnê". Lı gora ditina tesewwufkarên, kesê ku bigîje wê mertebeyê, di her tiştî da hebûna Xwedê dibîne û bi wi awayi li bal wi hebûna Xwedê û hebûna afrandîyan dibe yek.

Hozan xwestiye bêje ku dengê wan hemîyan wek dengê Xwedê hat min û hebûna Xwedê ani bira min; hingê min got ev Xwedê ye ku di hebûna wan da û bi dengê wan xwe dide zanin.

12- Saqî: Meygêr.

Camêk meyê noşin da: Qedehek mey da vexwarin; yani da min.

13- Filhal: Tavil, hema di wê gavê da.

Muşewweş bûm: Têkil hev bûm, li hev ketim.

14- Nayê zanin ku mexseda wi ji "çar û neh û şeş" çî bûye; dibe ku xwestibe bide zanin ku hingê 19 salî bûye. Lê belê ev ji ne zelal e, tenê ihtimalek e.

Min tekye bi balin da: Min pala xwe da balgiyê; min pala xwe da balifê. "Balin" Farisiya balgiyê, balifê ye.

15- Mehbûbe: Yar, keç yan jîma evandî.

Perestar: Îbadetkar.

16- Ha: Tipeka Erebi ye; "h" ya peyvîka "mehbûbe" ji ew tip e.

Dema nuqte li binê vê tipê bê danin, ew dibe "c". Eger mexsed peyvîka

"mehbûbe" be, dema nuqte li binê "h" ya wê bê danin ew dibe "meçbûbe"; ew ji bî mana "parçebûyi" ye. Lê belê nayê zanin ku mexseda wi çî bûye.

Nefrin: Nıfır.

17- Sûretê muhbûban: Şekl û ditm û awayê yaran; her weha rûyê yaran.

18- Nefrin: Lanet, anina lanetê. Lî vir mana peyvîkê ev e.

19- Dî desnwisarek da ji "mîn diye ku rûhullah" derketiye.

"Rûhullah" bî mana "giyana Xwedê" ye.

20- Musewwer bû: Ket şekl û sûretek, şekl û sûretek girt.

Dî nihalin da: Dî şaxên teze yê zırav da.

21- Peyvîka "vêkır" dî her du desnwisaran da ji weha derketiye. Lê belê wisa tê zanin ku ew tişteki di ye û bî şaşî weha hatiye nwisin. Dî Kurdi da "vêk- ketm" û "vêkxistm" hene; lê "vêkırın" ne-hatiye bihistm.

Te nezer lê kır: Te lê nihêrt, te lê mêze kır.

22- Yani giyanê ku dî Zuleyxayê da bû û giyanê di ye ku dî Yûsuf Pêxember da bû.

23- Dê ku tesewwur ke: Dê çawa bîfıkire, dê çawa aqıl bigihin'e, dê çawa fam bike û dî hişê xwe da bici bike.

Ev malik Xaniyê nemır, bûye peyveka pêşiyar a Kurdi. Dî kovara "Jin" da ji dî nava peyvên pêşiyar ên Kurdi da ci girtiye û hatiye weşandin. "Jin", cild I, rûpel 272.

24- Zahid: İbadetkar, kesê ku destê xwe ji dinê kişandiye û xwe daye ibadetê.

Mehbûbeperest: Yarperest, yarevin.

25- Şahid: Lî vir bî mana "rınd, xweşik, bedew" e.

Ev ayin da: Ev resim da, ev şekil da, ev awa wek ayinek û resmek nişanê me da.

26- Cani: Giyan, can, tipa "i" ji bo kışkırmê hatiye dîwayiya peyvîkê. Lî heremên Hekariyê û Badinan, ji bo kışkırmê û nasandinê tipa "i" tê dîwayiya navên nêrin; tipa "ê" ji tê dîwayiya navên mêyin. Lê li pıranîya Kurdistanê, ji bo kışkırmê û nasandinê, tipa "a" yan ji "e" ya pêşin a navên nêrin dibe "ê"; wek "welat" dibe "welêt", zıman dibe "zımên" "pez" dibe "pêz", "çem" dibe "çêm" û wd. Lê herçi navên mêyin, li her derê Kurdistanê ji bo kışkırmê tipa "ê" tê dîwayiya wan; wek "xanım" dibe "xanımê", "xuşk" dibe "xuşkê" "xalti"

dibe "xaltiyê", "qelem" dibe "qelemê", "pirtûk" dibe "pirtûkê" û wd. Dî hın rewşan da ji qet tişteki nayê dîwayiya navên mêyin û ew xweser tên nwisin.

Canan: Yar, yara evandi.

27- Peyvîka "ta" dî her du desnwisaran da ji weha derketiye. Lê belê bî ditma me, ew bî şaşî weha hatiye nwisin; awayê rast "da" ye, ku bî mana "daxwaz, tenbi" ji tê karanin.

Hozên bî vi awayi daxwaz ji xwe kırıye û tenbi li xwe kırıye ku daxwaza yarê bine ci; ji xwe ra gotiye "da nuqte li ser dayni, da ku nuqte li ser dayni". Tê zanin ku mexsed ji danina nuqteyê ji ew e ku nuqteya tipa "c" ya serê peyvîka "cani" bide ser wê tipê; hıngê peyvîka "cani" dibe "Xani", ew ji navê Hozên e.

De mızgin da: Bide dî mızginê da, dî mızgina wê daxwaza yarê da bide.

Mana malikê bî tevayî weha dibe: "Da tu nuqte li ser peyvîka "cani" dayni û wê biki "Xani" û hema wê gavê dî mızgina wê daxwazê da bide". Yani "ne ku tenê giyanê xwe bide, lê belê hebûna xwe bî carek dî mızgina wê daxwazê da bide yarê".

Bê guman ew ihtimalek e; dibe ku hın ihtimalên di ji bînan aqilê mirov.

(1)

Mın di şeva cum'eê esmerek, ez bûm xulam

Çûm tewafa rê û laman, dilbera şirinhudam(2)

Şewq û nûra xet û xalan, dil mufferreh bû tamam(3)

Esmerê mın, dilberê mın li te bin yüz bin selam(4)

Sed selam û selawatê Padişahê qûdretê(5)

Ew bîbarın her mudamet bejin û bala qametê(6)

Bê hebiba xwe me navê qet duxûla cennetê(7)

Esmerê mın, dilberê mın, li te bin yüz bin selam

Ez feqirek bênesib im, nûrê Zatê Zulcelal (8)

Her du ebrûyê hilal ın li cebinê bûne xal(9)

Ez merizek bêdewa me, hatime nîk erzê hal(10)
Esmerê mîn, dilberê mîn, lî te bin yüz bin selam

Leb eqiq û durr û mercan, ew jî eslê madenê
(11)
Qemer û Şemsê dî bircan, rohnîya wan da tenê
(12)

Sen'et û karê Xwedê ne, xal û nişan ketin'ê
Esmerê mîn, dilberê mîn, lî te bin yüz bin selam

Ey dilo rabe xwe pêkbine, mecala bit buhar
Bax û bostanê me xweş bû nêgîza mest xumar
Gul gul û çiçek û alal bî xwe bûne çar bî çar
Esmerê mîn, dilberê mîn, lî te bin yüz bin selam

Gul gul û çiçek û alal, ew jî rengê te geş in
Sîmbil û rehan û sorgul, ew jî bêhna te xweş in
Mîsk û enber û bixûr e, em jî bêhnan serxweş in
Esmerê mîn, dilberê mîn, lî te bin yüz bin selam

Sed selam û selewatê Padişahê abıdan(13)
Ew bîbarın her mudamet lî Medina Ehmedan
(14)
Rewzaya simamubarek, hem lî ser wan merqedan(15)
Esmerê mîn, dilberê mîn, lî te bin yüz bin selam.

1- Gerçi lî serê desnwisarek hatiye nwisin ku
ev helbest jî ya Xani ye, lê belê uslûba vê helbestê
qet naşibe uslûba helbestên Xani; dî
dûwayiya wê da jî navê Xani tune. Dibe ku ev
helbest, helbesta hozaneki di be; ditîna me wîsa
ye.

2- Rê û lam: Ev du tipên Erebi ne; yani "r"
û "l" ne. Nayê zanin ku mexseda hozên jî wan
çî bûye.

Şirinhudam: Peyvîka "hudam" dî her du
desnwisaran da jî weha derketiye; lê belê ma-
neyek jê ra tune; kifş e ku bî şaşî weha hatiye
nwisin û awayê rast "kelam" e; ew jî bî mana
"peyv" e; bî wî awayî peyvîka sazber dibe
"şirinkelam"; yani "peyvşirin".

3- Xet: Xêzên rû.

Dil muferreh bû: "Dil kêfxweş bû, şa bû; yani
jî ber şewq û nûra xet û xalan, dil şa bû". Dibe
ku awayê rast dî şûna peyvîka "bû" da "kîr"
be; yani "şewq û nûra xet û xalan dil şa kîr".

4- Dî desnwisarek da, "esmera mîn, dilbera
mîn" derketiye.

Yüz bin: Sed hezar. Peyvîk Tırki ye.

5- Padişahê qudrêtê: Padişahê hêzê û şîyanê.

Mexsed Xwedê ye.

6- Mudamet: Bî dewam, tîm, bî awayeki
tîmî.

7- Hebib: Yar
Duxûl: Têketin, têtetina ciyek,
daxilbûna dî ciyek da.

8- Zatê Zulcelal: Zatê xwediyê gewreti
û mezinatiyê. Mexsed Xwedê ye.

9- Cebin: Enî.

10- Meriz: Nexweş.

Bêdewa: Bêderman.

Hatime nîk, erzêhal: Hatime nîk te, jî bo
erzkîrma halê xwe; hatime nîk te, jî bo ku
rewşa xwe jî te ra erz bîkîm, pêşkêş
bîkîm.

11- Eqiq: Kevreki rûmetbilind û
giranbûha ye, rengê wî sor e.

Durr: Mîrari.

Jî eslê madenê: Yani rastin, heqiqî, esli.

12- Qemer: Hiv.

Şems: Roj, yani "Hiv û rojên ku dî
bircan da ne, tenê ronayiya wan lêvên
wek eqiq û mîrari û mercanan dan, ro-
nayiya Hiv û Rojê jî wan lêvan bû".

13- Padişahê abıdan: Padişahê ibadetka-
ran. Mexsed Xwedê ye.

14- Ehmed: Navê jî navên Pêxember e.

15- Rewze: Navê merqeda Pexember e;
mana peyvîkê "baxçe" ye.

Simamubarek: Ewê ku rûyê wî mubarek
e, ewê ku sinçeyê wî pîroz e. Mexsed Pê-
xember e.

Merqed: Mana peyvîkê "ciyê xewê, ciyê
razanê, ciyê nivistinê" ye. Peyvîk wek ter-
imek jî bo gorên kesên qedirbilind û
geure tê karandin. Jî bo ku qedirbilindî û
gewretiya kesên weha bê diyarkirin,
dema qala yekê jî wan tê kîrîn, nayê gotin
"gora filan kesi", lê tê gotin "merqeda
filan kesi". Mesela dema qala Xani tê
kîrîn, nayê gotin "gora Xani", lê tê gotin
"merqeda Xani"; yani "ciyê razana Xani,
ciyê nivistina Xani, ciyê xewkîrîna Xani".

Çar şîer ji Kemal Burkay

EVİN

Evin çı ye, germiya dest û çavan e
Evin çı ye, jı dıl tê, kılam e
Baran e lı ser axa havinê
Pel û ba ye
Evin azadi ye
Hım dılop e, hım derya ye

Nisan 1990

HOZAN Û ROBOT

Dewra robotan hat, hevalo, em bıçın
Merivên pola çêbûn
Ne hewcedari dıl in
Xeribê ken û giri ne
Lı vê dınê ci nema bo hozanan
Êdi em bıçın

Çıleyê Paşin 1990

BAHOZ Û BÊDENGÎ

Bahoz hêrsa ezman e
Û hêrs bahoza mirovan
Bêdengi teqi
Û darê nişkava kulilk dan
Brûskê vejand, şev bû roj
Baran hat
Xwe berda ser axa ti
Roj dibe dilan e
Roj dibe tofan
Jiyana mirovan ji

Sıbat 1990

CIWANI

Baranê erd û ezman şûşt û çû
Royê dinya pêça
Weki havin bî şunda hat
Tu ji xwe bişo, lî xweke
Porê xwe şeke
Derkeve çolê
Weki ciwani bî şunda hat

Çiriya Paşin 1990

Mem û Zin û Kalevala

Haluk Öztürk

D₁ çandên gelek miletan da destanên neteweyi hene ku wek kevirê koşeyê wan çandan tên qebûlkirin. Mesela "Mem û Zin" a kurdan, "Kalevala" ya finlandiyani û "Poems of Osian" ya ingilizani ji van destanan in.

D₁ dirokê da destana heri kevin Destana Gilgamêş e, ku di eyni wextê da wek destpêka edebiyata nivîskî ya heri kevin tê zanin, li dor 2600 sal BZ (berî zayînê, yanî berî bûyîna Îsa) hatiye nivîsandin. Li Ewrûpayê destanên heri naskirî, destanên yûnani, Îlyada (ya dengbêj Homeros 700 sal BZ) û Odesa ne. Evana jî hemû destanên Ewrûpi ra bûne modelên bingehîn.

Sala 1985`an, gel û dewleta Finlandiyayê 150 saliya destana xwe ya neteweyî piroz kiribûn. Îsal kurd jî 300 sa-

liya Mem û Zinê piroz dikin. D₁ nav sala 1995`an da li ser "Mem û Zin"ê û hostayê mezîni Ehmedê Xani gelek konferens, civîn û seminar çêbûn û hina jî çêdibin. Herwisa di rojname û kovarên da li ser Ehmedê Xani û efrandinên wî gelek nivîsar û lêkolînên cuda tên weşandin.

D₁ vê nivîsarê da em ê bi kurtî behsa destanên neteweyî yên miletên din bikin û xasma jî li ser destana "Kalevala" yê bisekinin. Em ê hewl bidin ku "Mem û Zin"ê û "Kalevala" yê jî hinek aliyên va rûberî hevdu bikin. Bi vê yekê mebesta me ew e ku em di perspektîfêke diroki û gerdûni ra li destana "Mem û Zin" û nivîskarê wê mêze bikin; û wek çavkaniyêke çanda neteweyî rol û girîngiya Mem û Zinê û Ehmedê Xani raçav bikin.

ROMANTİK, FİKRA DEWLETA NETEWYI, BERHEVKIRIN Û NIVISANDINA BERHEMÊN FOLKLORI

Çawa tê zanin di nivê duwemin yê sedsala 18-an da, li roavaya Ewrûpayê cereyaneke kulturi ya nû dest pê kir: Romantik. Dî bîngê derketina romantikê da guhartinên civaki yê mezî hebûn. Lî welatê romantikê yê pêşin ango li Îngilistanê wê çaxê bî şoreşa endustriyê ra gund vala dibûn, nufûsê bajaran zû zêde dibû; jimara sermayedar û fabrikatorên nû û herwisa jimara proleterên endustriyê di zemaneki kurt da zêde dibû. Dî wê demê da şaireki ingiliz bî navê Goldsmith helbesteke gelekî xemgîn li ser "*Gundê terkkiri*" nivisi. Jiyana nû li Londonê jî hin niviskarên din ra jî zehf giran dihat. Gelek jî wana nerazibûna xwe nişan didan û li jiyana berê digeriyan. Lî ser diroka kevîn, efsane, çirok, klam û stranên gelêri enteresa niviskarên romantikê her diçû zêdetir dibû. Lî gor wan, her gelek xwediyê "*ruheki gelêri*" bû, ku mirov dîkaribû di efsane, çirok û stranên wan da bibîne. Her gelekî ku xwediyê eyîni dirok û eyîni zîmanî bû, gerek e wi dewleteke xwerû saz bikira. Aha di wê serdemê da edebiyata herî bî rûmet destan bûn. Lewra destanekê şerefa mîleteki temsil dîkir, û wê dîkaribû nav û dengê gelekî baş bide bîhistin.

Dî sala 1768 an da li Îngilistanê kesekî bî navê James MACPHERSON çend şîer dan çapkîrî û belavkîrî. Jî van şîeran ra digotin "Stranên Ossian". Wi iddia dîkir ku ev şîer 200 sal piştî bûyîna Îsa, jî alî hozanekî keltî bî navê Ossian va hatine nivisandin û wi (Machperson) ew stran wergerandine ser zîmanê ingilîzî û dane çapkîrî. Piştî vê yekê li Îngilistanê şabûn û hey-

raniyeke gelekî mezî peyda bû, jî ber ku pê hesiyar ku di diroka wan da jî wek HOMEROSê yûnaniyan hozanekî kevnare hebûye. Lê dûra eşkere bû ku Machperson bî xwe ew nivisandine. Ne bî navê Ossian hozanekî hebûye, ne jî stranên wi. Heta ku blofa Macpherson eşkere bû, destana wi zûda nav û dengê xwe li çaralî Ewrûpayê dabû bîhistin. Û bî van şîerên xwe, wi dewra romantikê daye destpêkîrî. Ew bû numûneyek jî bo gelên din, ku ew jî li materiyalên xwe yê weha kevîn bigerin û derxî ber ronahiyê...

Xasîma piştî şoreşa fransîz û şerên Napolyon, fîkra "dewleta neteweyî" di nav gelên Ewrûpayê da yekser xurt bû. Hîngê li çaralî Ewrûpayê gelan dest pê kirî berhemên xwe yê folklorî berhevkirî û nivisandin.

Pêşiyê li Balkanê (1820 yûnaniyan li dijî Dewleta Osmanî dest bî şerê serxwebûnê kirî) û dûra li gelek derên Ewrûpayê tevgerên rîzgarîxwaz rû dan û bî wextê ra gelek dewletên neteweyî yê nû hatî avakîrî. Dewleta Finlandiya yek jî wan e.

ELIAS LÖNNROT Û KALEVALA

Gelê Finlandiyayê, bî sedsalan di bin bandora Swêd û Rûsyayê da jîyaye. Gelek çaran dest guherandiye, hatiye parvekirî. Van herdu dewletên serdest li ser erdê wê sinor kîşandine, li wir bî salan şerên mezî kirîne.

Gelê finî, şiyarbûna neteweyî û daxwaza azadî û serxwebûnê bî slogana "*Em nikarin bîbin swêdî, em naxwazî bîbin rûs, bîhêlin em wek xwe finlandî bîminî*" dîani zîmên. Dî peydabûna tevgera rîzgarîxwaz ya finlandî da, yek jî fenomenên sereke dr. Elias

Kaleva: destana heri zêde wênékiri ye...

Lönnrot (1802-1884) e. Ew bû yê ku stranên gelêri yên kevin kom kîrî û jî wan destana neteweyî Kalevala afirand (1835). Hinek nivîskarên finî yên romantîkê, zûda, ango berî Lönnrot dest bî komkîrîna berhemên folklorî kîrîbûn. Wan beşek jî stranên Kalevalayê dabûne hev. Lê yê ku hertîm di daxwaz û xeyala wî da, jî wan stranên pêkanîna destaneke wek ya HOMEROS hebû, berhevkarê edebiyata gel yê xort E. Lönnrot bû. Loma dema Lönnrot li devera Karelya doktora dîkir, di ber ra jî bî karê komkîrîna folklorê va mijûl dibû û gelek stranên nû berhev kirin. Lönnrot bî xwe guhdariya çirokbêj û dengbêjan dîkir û dîwîsî. Piştî xebata yanzdeh salan jî stranên kevnare destaneke temam çêkir. Lönnrot, jî bo ku bîkarîbe bî pevgîrêdaneke hunerî stranên bî hev va girê bide, gelek caran jî ber xwe hin tişt nivîsîne û lê zêde kirîne.

Tema sereke ya destana Kalevala li ser şerê navbera du gelan Kalevala û Pohjola, û li ser serfiraziya gelê Kale-

vala ye. Şer li ser ronahiyê ye; şerê navbera qenci û xirabiyê ye. Di pêş da serpêhatiya gelê Kalevala û qedê û serpêhatiya gelê finî xwe dîgîhînin hev û dibî yek. Bûyerên destanê geh bî sembolen exlaqî, geh bî motifên neteweyî tîrîrandin.

Elias Lönnrot, di xebata xwe da hemû cureyên edebiyata gel bî kar anîye. Wî helbestên epîkî û parçeyên lirîkî bî hev va girêdane, û hetta ci-cîyan stranên dawetan jî bî kar anîne. Bîngê destanê bî giranî li ser çîrok û efsaneyên kevin hatiye danin. Lê wek şîrê berhemeke sed sala 19-an e. Kalevala berhema finî ya yekemîn e ku di edebiyata cihanê da çîyekî bî rûmet girtiye, û wek "*Dazana serxwebûna kulturî*" hatiye binavkirin. Rola wê ya diroki gelekî mezîn e di çêkirina şîra neteweyî da. Di şerê avakîrîna dewleteke serbixwe da moraleke zehf mezîn bû jî bo gelê Finlândiyayê. Jî xwe loma iro ev destan, destana herî zêde wênékîrî (resîmkîrî) ye di dînyayê da.

EHMEDÊ XANÎ Û MEM Û ZIN

Şairê mezîn Ehmedê Xanî bî nivîsandîna Mem û Zînê şaheserek afirandiye, ku mirov dikare wê jî wek "*Dazana serxwebûna çandî û neteweyî*" bî nav bike.

Xanî M û Z li ser bîngê destaneke kurdi ya kevin, ango destana Memê Alan avakîriye. Wî dendîkê çiroka evîna Memê û Zînê jî vê destana folklorî wergirtiye û bî motifên kurdîtiyê

*Elias Lönnrot (1802-1884)
Dema Kalevala cara pêşin hat çapkirin,
Lönnrot 33 salî bû. Dûra bû professorê
zîmanê fini li zanîngeha Helsinkiyê.*

xemilandiye. Bî vi awayî berhemeki folklorê kurdi li gor qaideyên estetîkî yê çaxa xwe, li gor şeweyê destanên rohilatî, bî awayekî manzûm nivîsiye. Nivîsandina destaneke manzûm bî zîmanê kurdi yek jî armancên wî yê herî pêşîn bûye. Xani xwastiye berî hertîştî nişani dînya-alemê (herwisa gelê kurd û şairên kurd yê ku bî zîmanên biyanî nivîsandin jî) bide ku kurd jî dikarin bî zîmanê kurdi eserên mezîn wek destan binivîsin.

Destana Ehmedê Xani M û Z banga azadî û yekitiya milletê kurd e, di wir da nivîskar doza dewleteke kurdi dîke, loma bangî qebile û eşîrên kurd dîke ku bîbin yek, pesnê mîrxasên kurdan yê berê dide, li dijî dewletên dagîrker Osmanîyan û Eceman ala serxwebûnê bilind dîke, rûmetê dide çand û tore-yên civata kurd, bî şairên kevin wek Melayê Cizirî, Feqiyê Teyran û Eli Herîrî îftixar dîke û hwd. Jî hemû van

tîştan xweş diyar dibe ku Xani welathîzekî mezîn e.

Di sedsala 17-an da, ramanên neteweyî yê bî vi rengî ne tenê li Rohilatê herwisa li Ewrûpayê jî hina aktûel nebûn. Romantikê wek tevgerêke kulturî û siyasetî hina dest pê nekiribû. Loma mirov nikare yekser iddia bike ku dewleta neteweyî û nasyonîzma ku romantîkîyan (100-200 piştî dewra E.X) qest dikirin û ya E. Xani wek hev bûn. Mesela dewleta ku E. Lönnrot jî bo avakirina wê dixebitî û ya ku di hîştê Xani da hebû ne wek hev bûn. Yek monarşî bû ya din cumhûriyet. Ev tîştê tabî ye. Lê dervayî wê, îdeal û kîrîmên wan - di gel ferqêke zeman ya 150 salî- wek hev in: E. Lönnrot jî wek E. Xani jî folklorê gelê xwe çirokek mitolojîk kirîye bîgeh jî bo destaneke neteweyî, herduyan jî rûmetêke mezîn dane zîmanê gelê xwe, li dijî hegemonya dewletên cîran sekînine, doza xwe-xwetiye û serxwebûnê kirîne. Loma em wisa bawer dikin di wê ne şaş be eger mirov ditînin Ehmedê Xani wek romantîzm, yan jî nasyonîzmeke zû bî nav bike.

Destana M û Z û bir û baweriyên Ehmedê Xani hê iro jî bî qasî ku pêwîst e jî alî pîrr kesên va baş nehatîne enanekirin û tîgîştin. Lê di wê jî ew di çêbûna şîûra neteweyî da û di şerê rîzgariya gelê kurd da hêzeke jindar in.

Em gotina xwe bî pîrsekê kuta bikin: Me got Kalevala jî alî resman va destana herî dewlemend e. Lê çend wêne jî bo destana me ya neteweyî hatîne çêkirin? Bî qasî ku em pê dizanin, nîgarên destana M û Z ne gelek in. Gelo hunermendên kurdan çima hewlînadin ku jê ra çend desen û tabloyên baş çênakîn?..

Hunermendan pişti hostayeki muzika kurdi weha gotin:

Tehsin Taha wê dî muzika me da herdem bijî!

Dema stiranbêjê gelê me yê hezkîri Tehsin Taha çû ser heqîya xwe, hingê hejmara çûyi ya kovara Roja Nû dî çapxanê da bû û me xwe pêra negihand ku em li ser bîvisin. Lê nuha hineki dereng ketibe ji, dî vê hejmarê da em ê li ser jiyana Tehsin Taha, li ser xebat û berhemên wi mesaj û nivisarên çend hunermendên me bîweşînin. Em stiranbêjê mezin Tehsin taha bî rêz û hurmet bî bir tinin. Ew ê di çand û muzika gelê me da bijî

ROJA NÛ

Tehsin Taha (1941-1995)

Hunermend, stiranbêj
Seid Yûsîf:

Bî dileki pîr bî hesret,
ahin û keser ez vê
mesajê bo wan kesên
hunerhez û ahinkê
barkirina hunermendê

hêja Tehsin TAHA rê
dîkîm. Ev hunermendê
bî hest û balkêş, bî
barkirina xwe ji vê
dunyayê, wi cîheki
mezin vala hişt. Ez ne
bawer im ku hunermed
karîbîn wi cîhê vala
dagrin! ji ber ku xwedâ

lê xweş bê kek Tehsin
Taha rîyeke wi taybetî
hebû ta vê kêlikê tu kesi
bî kar neaniye. Wesan
tu kes cîhê kesi nagirê.
Xwedâ wi bî rehma
xwe şabîke û emrê dirêj
bîde biçûkên wi. Ez
hêvidar im ku her sal bi-

ranina vi hunermendê mezın lı her cıhi çêbîbê û pêkwerê. Dıgel vê ji ji biçûkên wi re ji alikariyek hebe. Hûn xweş û serê we sax be.

*Seid Yûsif
Stockholm*

Hunermend, stranbêj

Cûdi:

Bı dileki şikesti mın reşxebera koçkırına hunermendê bı nav û deng Tehsin Taha bîhist. Ji nêzik ve mın ew nasnedikır. Lê belê mın ew pır ji nêzik ve nasdikır bı awaz û gotinên wi ve . T. Taha yekemin hunermend bû yê ku karibû rewşa evina xwe û evina welat, dı stranên xwe de bide xuyakırın. Dema ez hinbûm stranan, mın geleki gohdari dengê wi dikır, û gelek ji awazên wi mın bı kar tani. Dı wê demê de gelek ji hevalên mın ji mın re digotin dengê te pır nêzi dengê T. Taha ye.

Helbestvan

Mueyyed

Teyib:

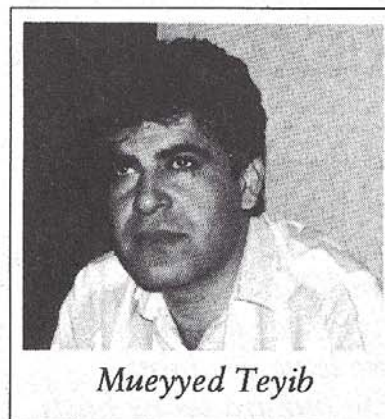
Lı roja 28/5, sıwarekê qada stirana kurdi, hunermendekê dahêner û kurdperwer, yê ku pıtır ji 30 salan bı deng û awazên xwe yên rengin

■ Dı wêneyê da: Tehsin Taha dıgel S.Yûsif û B.Botani

xem, jan û hêviyên me dikırine stiran û bı wan stiranan carna birinên me dikewandin, carna hêsirên me dıbarandin, lê her tım canê me bılind dikır û dilê me tiji hêviyên pêşerojê geş dikır, peya bû.

Lı roja 28/5 vi swarê pêşeng dūr ji çıyayên Kurdistanê, dūr ji Sûlav û Kela Amediyê, dūr ji dengên pêlên Xabûrê û Zê, xatıra xwe xwazt û

Mueyyed Teyib

dilê wi yê serê 55 salan xwe bı eşqa kurd û

Kurdistanê dıquta heta hetayê rawestiya.

Tehsin Taha, ki ji me heye dema dengê wi dıbihize,

"Bêriwanê"

"Ay felek"

"Bûka Kurdan"

"Bihêre destar"

"Karwanê me"

"Xewn"

"Ho beriyê"

û bı dehan stiranên wi nahêne bira xwe?

Tehsin Taha, ki ji me heye, dema dengê wi dıbihize, bı dehan birhatinên xweş û nexweş nahêne birê? Tehsin Taha ew hunermend bû, yê ku hemû ew saxletên

hunermendeki zindi dı-
kın û ciyekî kûr û fireh
dî diroka hunerê gelê
xwe de dihêlin, lî cem
hebûn.

Tehsin Taha dengêkê
kûr, xemgin û nebez bû.
Muzikeka nûjen û resen
bû. Zımanê dilê gelê
xwe yê bîndest û xwe-
ragır bû.

Tehsin Taha, mirovek
bû ne serê xwe bo gefên
Sultani şor dıkir, ne devê
xwe bo xweş-xweşkên
wan beş dıkir. Guman
nine, hunermendekê bî
vê behrê, bî van saxle-
tan, bî vi navi û bî van
nişanan, dê ciyekê gelek
kûr û fireh dî dilê gelê
xwe da hêlit şûntiliyên
wi heta demekê pırr
dirêj dê dî diroka strana
kurdi da aşkere û xoya
bın. Taha hunermendek
bû, rêz û hûrmeteka bê
sınûr jî folklorê xwe re
digirt.

Tehsin Taha, huner-
mendek bû, xwineke nû
da stiranakurdi. Taha
ew hunermendek bû yê
ku em jî davên stranên
erzan ên bıya-nıyan azad
kırin û berê me da nav
mêrg û çimenên strana
kurdi ya şırin.

Tehsin Taha, huner-
mendek bû, gelê wi dî
dilê wi da diji, lewra iro
ew jî dî dilê me da dıjji.

Her weki çî cara û lî çî
ciya sınûr neşyaye, nî-
kariye rê lî hunerê
bıgrın, her weha jî ew ên
ku sınûrên welatê me
perçe kırin neşyan rê lî

deng û awazên Tehsini
bıgrın û dengê wi lî hemî
welatê me belav dıbû. Lê
mıxabın lî çî devera
weki devera Behdınan
delive helnekeft ku
hemû xelkê jî nêzik Ta-
hay bıbinin û nas bıkın.

Tehsin Taha bo me lî
wan şevên reş û dirêj ên
rejima Bexda weki
xetireka geş bû. Em bî
şewq lî benda stiraneka
Tehsin Tahay bûn. Her
stiraneka wi ya nû wekû
bırûskekê deng vedıda û
qonax bî qonax ser-
keftın û şkestinên gelê
me dianine zıman.

Sala 1974-an bû, Kur-
distan dî agirê kerb û
kina rejima faşista Bex-
da da dıkeli. Bajarên
Kurdistanê niv vala bûn
û ew jî jî sitema rejimê
dıkelyan. Tehsin Taha
hate Dihokê û ahengek
gêra. Bî qasi hejmar
xelkê Dihokê yên hatine
wır ew qas polês jî he-
bên û zêrevani lî xelki
dıkır. Ez laweki 17 salî
bûm û wê rojê ez jî yê lî
wêrê amadebûm. Tehsin
Taha hate ser sehnê jî
destqutan gazıya avahi
hejya, sehmê serê polêsa
girt. Tehsini bê tırs qer-
kire strana:

Ey felek bo te dınalım,

bo çî nêrgız çırmısı?

Ew çıma bextê me hoye,
em bê dost û bê kes in?

Agırê sar û vemiri, çav
me lê ye geş bıbit.

Ew buhara têhnê kuşti,
hêvidarım xweş bıbit.

Paşê stıra:

Bihêre destar bihêre!

Xemêt me gelek giran in
Dengê destari axin û
nalin e,
Ax û fixan û hawar in.

Ew kesê wê rojê lî wê
ahengê amade nebûy,
zehmet e bızanıt Tehsin
Tahay çî hiner kır û
çawa wekû qehremaneki
lî singê dijminan rawes-
tiya û tiji serê wan sehm
kır û dilê me tiji hêvi
kırın.

Pışti wê ahengê, êdi her
ahengeka Tehsin Tahay
dıgêra wekû xwe pêşan-
danekê diji rejimê lê
dıhat.

Tehsin Taha wekû kurd
û wekû hunermend, ji-
neke gelek sext û dijwar
derbas kır, lê dî heman
wext da jineke gelek
bihagıran û pırwate...

Yek jî suxriyetên qede-
rê ye, ew Tehsinê hemî
dema bî hezaran xelk lî
dewr û berên xwe dıdit,
berî çend rojeka bî tenê,
lî ser textê nexweş-
xaneyekê lî welateki xe-
rib, çavên xwe heta he-
tayê danane serêk. Lê
eger Tahsin dî mırına
xwe da yê bî tenê bû,
guman nine dema tabûta
wi dıgehe "Brehim Xe-
lil" dê bî hezaran jî
aşiqên dengê wi, wî bî
gul û nêrgız û rondıkan
pêşwazi kın û dê bî hez-
aran lî dewr û berên wi
bın dema axa Kurdis-
tanê wi hambêz dıke.

Tehsin serê xwe bî
dileki rihet û tena dane!
Peymana te gıha!

2/6/95

Hunermendê nemır

Tehsin Taha

Ew lı 25.5. 1941 lı Batûfê-Zaxo hate cihanê. Ew ji heft saliya xwe distıra û ji hunerên dengbêjên Botan xwe werar kır (Pêşxist). Lı destpêkê, lı xwendegêhê û şahiyên biçûk distıra. Dema ew bû hejde sali lı ahengek beşdar bû û ji evina huner û cemawerê kurd yê germ, wi bı coşî programa xwe pêşkêş kır. Hingê xudê lê xweş Tehsin Tahayi gelek rexneyên wi lı helbestên kurdi hebûn. Jı ber hindê wi dixwest ku guhartinek lı helbesta kurdi bête kırın. Lê wi lı gor şiyana xwe awazên tekûz, coş û xweş ji helbestên kurdi ava dikırın û morka xwe ya taybet pê xurt dikır. Hema ji ber vi karê hêja ewi baş xwe pêşxist û ji aliyê cemaweri ve hate peji-randın. Heger em stıran-na wi şı bıkın, dıbinın ku ji pesteya kurdi hatiye û ji sê yan çar awazên rengin hatiye avakırın, bı parçeyeka muziki û hewayek hatiye xemılandın. Ewi bı dengekı nerm û zelal distıra û bala cemaweri dikêş-ande ser xwe û bı taybet dema dı gel hunermenda mezın Gulbuharê distıra.

Dema ez xort bûm, mın gelek stıranên folklori dane kek Tehsini û wi ditına xwe lı ser stırana folklori got ku " stıraneka bı sınır e û têr na kit, dı gel vê ji bı kêmahı ye". Paşê got ku " Ez tenê lı peyvên nû dıgerım ku bı wan bışêm bersıva dema xwe bıdım". Êdı ji bo hunera kurdi ya nû, nemır Tehsin Tahayi gelek xwe westand û dı demeka kurt da gehışte armanca xwe. Dengê wi lı hemû deverên welêt belav bû. Wesan lı gor xwestına cemawerê kurd û berpirsyarên huneri û çandi, kek Tehsin Tahayi carna stıranên folklori bı deng û ûda xwe belav kır û ew kasêt ji mın ra hate pêşkêşkırın.

Hêja Tehain Tahayi, bı çaveki bılınd lı dengbêjê nemır M. Arıf Cıziri dınêri û gelek rûmeta wi dıgırt. Dema Cıziri ji nav me bar kır, nıviskarê hêja Sekvan Ebdilhekimi berhevokek bı navê " Kewê Ribad" nıvısı û dı wê berhevokê da kek Tehsini ji ditına xwe lı ser M. Arıf Cıziri got ku " M. Arıf Cıziri seydayê mın e û heke ew ne ba Tehsin Taha

nedıbû".

Dı gel vê ji ji bo birani-na yekê ya stıranbêjê bı nav û deng M. Arıf Cıziri çend hunermendên hêja stıranên xudê lê xweş bı dengê xwe gotın. Jı wan stıranbêjan Kek Fuad Ehmed, nemır Tehsin Taha, Salıh Amêdi, Ehmed Zêbari, Miran Herki û h.d.

Jı bo pirozkırına cejna Newrozê ya 1994, xudê lê xweş Tehsin Taha û hunermend F. Ehmed pêkve hatine Swêde. Van du hunermendên mêhvan ji mirê tenbûrê Seid Yûsıfı xwestın ku ji wan ra tenbûr lêbıde. Kek Seid Yûsıfı ji programa wan bê supas û bê xelat coş û xweş kır.

Pışti ahenga Newrozê lı Stockholmê kek T. Taha nexweş ket. Paşê lı çend bajarên Swêdi ji bo vejandına ahengên Newrozê beş-dar bû. Paşê çû Hollandê û lı wê derê disan nexweş ket.

Lı roja 29.5.1995 nûçeyeka nexweş gehışte me ku dilê hunermendê mezın T. Tahayi rawesta. Ew ji pışti ku bêhtır ji salekê û du heyvan nexweş ketıbû. Ew nûçe lı vê cihana mezın û bı şevêkê belav bû.

T. Taha dengek ji dengên kurd û Kurdistanê ye. Ew dı hış, can û dilên me da nemır e.

B. BOTANI

3.6.1995

Çend gotinên bijarte...

Herkesi kılamên kevn bigota
yeke teze çenedibû.
KEMAL BURKAY

Dizê piçûk bî zincir û ben e,
dizê mezin tac û temen e.
KEMAL BURKAY

Riya şaş, ha berjêr ha kaş.
KEMAL BURKAY

Rexne xwesiya hunerê ye.
ROBERT STORM
PETERSEN

Yê ku qet kareki nake herdem
meşxûl e.
GOTINEKE PÊŞIYAN YA
SWÊDÎ

Eger tu tiştên ku ji te ra ne
lazim in bikiri, wextekê şûnda
icar tê dest pê biki yên lazim ji
bifroşi.
BENJAMIN FRANKLIN

Pesin tişteki wisa ye gereke bê
qezenckirin; şeref ji ew tişt e
ku gereke qet neyê winda
kirin.
ARTHUR SCHOPENHAUER

Her kesek xwediyê azadiya
xwe ye, bes eger wê bî kar
neyne.
HELGE KROG

Em nivê jiyana xwe bî
rastkirina dinitiyên ku dê û
bavên me hini me kîrine,
derbas dikin, nivê dîn ji em bî
fêrkirina zarokên xwe bî dini-
tiyên xwe, derbas dikin.
I. GOLDBERG

Yên ku zelal dînvîsîn xwende-
vanên wan hene; yên ku şêlû
dînvîsîn rexnevanên wan
hene.
ALBERT CAMUS

Fikir ji wek zarokên biçûk in.
Mirov bêtir ji yên xwe hez
dike.
MOA MARTINSON

Tu teyrek ji hedê xwe zêdetir
bîlind nafire, eger bî baskên
xwe bîfire.
WILLIAM BLAKE

PEXŞANA KURDÎ YA HUNERÎ (2)

Ferhad Shakely

Şakir Fettah (ji dayikbûn 1914) di novelên xwe da pirs û kêmaniyên civata serdema xwe tine ziman. Wi dixwest ku armanca mamûrên dewletê yê meqamên bilind derxe meydanê û nişan bide ku çawa bi riya ruşwetê pere bi dest dixin û diziya xelkê dikin. Wi dixwest ku rûyê serokên dini (şêx û meleyan) aşkera bike û derxe meydanê ku çawa ji bo xapandina xelkê û nezanimayina wan din bi kar tinin. Di novelên din da ew jiyana insani belengaz û bêkar tine ziman yan ji zewaca kevneşopî dide dest, ku çawa mêr û jin heta roja dawetê hevdû nabin. Ew di gel reforman e lê di çarçevêyê dini da. Di şerê navbera başî û xirabî da rola Xwedê û dadiya wi ya esehî heye. Kesên gunehkar tî ceza kirin û yê pak tî perû kirin di dawiyê da. Şakir Fettah berhevokeke novelan weşandiye, "Şabanga Beroj" (1947) a ku ji deh novelan pêk tê. Li gel novelan, wi gelek nivisarên din ji nivîsiyê û weşandiye.

Meriv ji novelên Aladdin Seccadi (1915-84) têdîgihîje ku ew di civata Kurd da baş

bi cih bûye û jiyana rojane yê gund û gundiyan baş nas dike. Seccadi bi şêweyek zirekî nişan dide, ku çawa di sistemê wê Iraqa berê da hemû zordest û rêvebir alikariya hev dikin : polis, serokê polisan, serokeşirên koçeran û serokeşirên bi cihbûyî. Ew nişan dide ku çawa barê zulm û neheqî dikeve ser milê xelkê jar û belengaz û gundiyan. Çawa ew ji jiyaneke insani bêpar hatine hiştin. Seccadi xwedî çareseriyekî temam nîne, lê bûyeran bi awayekî wisa zirekî didomîne ku, xwendevan, heta nivxwendevan ji bi pêşketina novelê gav bi gav dihise, wê ku nivîskar di dilê wan da peyda bibe. Xwendevan di gihîje encamekî vekirî û temam di dawiyê da. Mijarekî din e ku pîr caran li ba Seccadi diyar dibê cesaret û mîrxasiya gelê Kurd e, derbarî têkoşerekî politik an ji qehremanekî ku di nav eşîra xwe da naskirî ye û bi toreyên xwe yê bilind va girêdayî ye. Di novelên "La Penawi Afrata" û "Cewher Axa" da bi awayekî romantîk qehremanî, bêtirsî û ajotina huner

nişan dide. Seccadi dı 1960 da novelên xwe dı pirtûkeki da berhev kır û bı navê "Hamişa Bahar" weşand. (25)

Yê heri radikal Ibrahim Ahmed e. Nove-lên wi, wek ên Seccadi lı gundeki û lı dorhêlên rênçberan derbas dibe. Ew hev-nasiya ku Seccadi bı jiyana gundiyan ra nişan dide, lı balê nayê ditin. Niviskar dı novelên xwe da behsa saziyên dewletê û pi-sitiya mamûrên biçûk û mezın, jinên reben û bindest, hevkarıya navbera serokê poli-san û feodalan dike. Berevajiyê Fattah û Seccadi, Ibrahim Ahmed çareseriyek ku piri caran dı dawıya novelê da jı ali qeh-remanê novelê tê gotin destnişan dike. Çareseriyên wi radikal in. Ew bı lihevhatinên nivcû bawer nake. Dızane ku sistemeki weha bı guhertina mamûreki pis gelac, yan jı dı şûna wi mamûrê da bı des-tê insaneki bindest rast nabe. "Ava çavkaniyê şoli ye û xani jı bingehê xer-abûye. Jı bo paqıjkırına avê û jı nû va avakırına xani, xebateki organizekiri yê bı hevra û bı rik pêwist e, milê insanên baw-ermend û zirek lazıme". Evya encameke gundiyeke feqir e dı novelek Ibrahim Ah-med da. (26) Ew qehremanên rencditi yê novelên I. Ahmed, jı ber tade û zulma ku ditine, derheqa sedemên rewşa ku ew tê da dijin têgihışti ne û jı ber vê yekê jı encame-ki zelal jê derdixin. "Sedemê hemû eş û derdan, hemû zulm neyebûna me ye, nez-aniya me ye û bêkêriya me ye..." (27) Ibrahim Ahmed dı sala 1959 da novelên xwe berhev kır û bı hevra weşand.

Kovara Hawar, ku lı Şamê derçû, jı ber sedemên politik yê Sûriyeyê dı sê penga-van da derket. Hejmar 1 heta 23 dı navbe-ra Gulana 1932 û Tirmeha 1933 da der-ke; hejmar 24 heta 26 dı navbera Nisana 1934 û Tebaxa 1935 da derçû û hejmar 27 heta 57 dı navbera Nisana 1941 û Tebaxa 1943 da derket. (28)

Wek kovara Gelawêj, jı bo kultura Kur-di Hawar xwedi buhayiyek bilind e. Niviskarên Hawarê jı, wek niviskarên Ge-lawêj herdu rêyên pêşketina novela Kurdi hılbıjartın, lê bı zanebûn û hedefek kêm-tır. Ew herdu rê, bı xwe nivisandin û jı zımanê biyani wergêrandın bûn.

Pengava sêyem a kovarê (1941-1943) dema ku hunera çiroknivisînê bête pırsın,

ya heri dewlemend bû. Ew çiroknivisîn giring ên ku dı vê serdemê da nivisin, Qedrican (1916-1972), Bışarê Sagman, Fuad Cemil Paşa, Osman Sebri (jı day-ıkbûn, 1905) û Nûreddin Zaza (1924 - 1988) bûn.

Osman Sebri dı çirokên xwe da bûyerên cuda distine dest, dı nava vana da bawe-riya bı cin û periyan ên nava cıvata Kurd bı awayeki hiciv dide nasin. Wek minak, baweriya ku şeytan kare miriya vejine û wana bıke insanên xırab û dilkevır. Heta wısa bıke ku merivên wi jı jê bitırsın û bırevın. Dı çirokên dın da yan şerê azadi ya Kurdan yan jı kevneşopiyên nêçirê yê Kurdistanê tine zıman.

Dı nav çiroknivisîn Hawarê da yê ku zê-detirin bı zanebûn dınvise û hewl dide ku jı hevalbendên xwe nûjentır bınvise Nûreddin Zaza ye. Ew yê heri afirandêr e. Naveroka novelên N.Zaza dı navbeyna du qutuban da dıçe û tê : Sadiqbûna Kurdan dı şerê azadiyê da û têkoşına bo perwer-deyi û zanin, bı taybeti jı bo nıfşa cıwanan. Dı novela "Xurşid" da, gundiyeke kurê xwe bı awayeki nûjen perwerde dike û jı bo perwerdeyiyê hemû tışti dide ber çav. Pışti mırına kurê xwe jı, ew jıyan û hebûna xwe dide ser perwerdekirına zarokên gund û bı melayê gund ra vê xebatê didomine. (29)

Dı novela "Gulê" da behsa jineke ku bı zordayinê dıdın mêr dike. Jı ber ku jınık jı mêrik hez nake, rojekê wi dıkuje û bı mê-reki dın ra direve, wek eşqiya lı çiya diji. Gundi heqaretê lê dıkın û wê jirêderketi, bêar dıbinın. Hetta mêrê wê Qoco jı lê dıxe lê tevi viya jı jınık jı mêrê xwe hez dike û lı balê dımine. Ew bı vi awayi çend sal bı hevra dijin. Rojeki dema ku dijın êrişê navçeyê dike, jınıka me ya eşqiya dıbe qehremanek (wek sêr) û dı şerê lı hember dijın da rêzaniya cıwanên navçeyê dike. Bı şev dıbinın (gundi) ku Gulê jı hêla dijın derket û hat. Wê demê gundi dikevın şıkê ku Gulê xayinti bı wan ra kırıye û rê nişani dijın daye. Niha ew zêtir tawanbar dıbe. Qoco wê dıkuje. Şer berdeyam dike û Kurd cihê dijın dıxe destê xwe. Rasti aşkera dıbe. Serê sereske-rê dijın tê jêkırın û ode dı xwinê da dımine. Lı ser doşekê xencerek zivin.

Qoco xencerê dıgre. Xencera ku wi dabû Gulê. Dı nav kulma seresker da qevdek porê zer ê Gulê ba dibe". (30)

3- Niviskarê Xelkê (1950 - 69)

Dı salên 1950 - 69 da gelek guhartinên politik çê dibin. Dı dawiya sala 1946'an da Komara Demokratik a Kurdistan a Mehabad hilweşiya û ji bo tevgera azadi û çanda Kurdi nawendeke giring wında bû çû. Dı dawiya sala 1940'i da tevgera azadi ya Kurd û hêzên dijber ên Iraqê li hember êrişên politik ên rejimê dı parastinê da bûn. Rejim (a Iraqê) malbata Barzani bî rojhilatê Iraqê û serokê wan hebs kîr û tevi ku soz û bextên efûya gışti dabû ji, serbazên Kurd ên ku pişti ketina Mehabadê veşeriyên Iraqê da dardakîrin. Partiyên politik hatin girtin û serokên wan an hatin zindan kirin an ji dardakîrin.

Dı van salan da weşanên Kurdi ji ber êriş û tevdîrên rejimê nîkarîbûn derbîçûna. Kovara Gelawêj a ku deh salan çanda Kurdi teşwîq kîr û pêşve bîr, dı sala 1949'an da ji holê rabû. Berbî nivê sala 50 tenê rojnameyeki hefteyi, ku carna nivîsarên edebî diweşand, rojnameya Jin hebû.

Piştî çend salên xwepaşvakîşandinê li Iraqê tevgera azadi ya Kurd dest pê kîr û hêzên politik ên din ji bo şereki nû xwe ji nû va organize û amade kîrin. Têkoşin û çalakîyan rejima monarşîst a Haşîmî ji xwe ra kîr hedef û giraniya xwe da vê xebatê. Hevkariya navbera partiyên dijber (muxalefet) dı sala 1957 da gıha encama Yekitiya Neteweyî.

Serketînen muxalefetê zor da rejimê da ku hin rojname û kovar ji nû va bêne weşandin. Dı vê navberê da dı salên 1957 - 58 da kovarên Hiwa û Şafaq li ser çanda Kurdi xwedi bandoreke pozîtîv bûn. Wergêrên ji edebiyata bîyani, dı van salan da ji çê bûn. Berhemên giringtirin ên ku hatin wergêrandin, ên Voltaire, Shakespeare û Gogol (31) bûn.

Şer û dijberî monarşiyê ji hukim ani xwarê û dı 14'yê Tirmeha 1958'an da dı bî rêvebîriya Abdulkarîm Qasîm (1905-1963) li Iraqê komarek hate êlankîrin.

Piştî rûxandina monarşiyê nispeten rejîme demokratik hat ser hukim. Rejîma nû mafê gelê Kurd bî qanûnên himi pejîrand û eyni mafê Ereban da Kurdan ji. Weşanên Kurdi legal bû û ket serdemeki nû ya azad.

Dı hersê salên pêşî yê rejîma nû da gelek rojname û kovarên Kurdi hatin weşandin. Dawiya rejîma nispeten demokratik zû hat. Piştî ceribandina gelek riyên aşîti û demokratik, tevgera azadi ya Kurd dı 1961 da dest bî şerê çekdari kîr. Şerê azadi, ku dı sala 1961 da dı bî rêvebîriya Barzani da dest pê kîr, dıgel çend navbîrên bazariya çareseriyê heta 1975'an dom kîr.

Ew bîst salên vê serdemê, ji bo novelên Kurdi salên xweş bûn. Tîştê yekem ku bal dîkşîne ser xwe, meriv dı vê serdemê da dîxweyne, bî awayeki vekîri hejmaran novelistan bîlind dibe. Eger ji nîfşa Gelawêj tenê sê novelistên pêşkêti hebûna, wê gavê dı vê serdemê da bî hindîkayi wê deh kesên bî stil, ku bî berhemên xwe edebiyata Kurdi dewlemendtir bîkîrana, hebûna. Lê disa ji eyni hejmar, teqriben deh kesên novelist (çiroknîvis) ên kêmîtir pêşkêti hene. Çend kes ji wan bî temami zû dev ji nivîsandinê berdan.

Hilbijartina mijarên novelên vê serdemê ji yê serdema bori firehtir û bî naveroktir in. Ligel mijarên kevneşopî ango mijarên ku serdestê novelên salên 40'i bûn, wek zordestiya ser gundi û jinan, mijarên nû dertên pêş. Novelist êdî li dorhêlên rûniştvanên derkenarê şaran û gundiyan nesekînin û xwe berdan bajarên. Şerê politik û dijberî rejimê û balkişandinê ser pîrsa Kurdi ya neteweyî, ku him sedemeki zordestiyê him ji yê şer e, du mijarên giring in. Mijara diroka Kurdi ji, mijareke giring e.

Sewiya hunerî ya novelistan ji hev cuda ye : wek du minak, novelên ku Mustafa Salih Kerim û Cemal Nebez dînivîsin ji sewiya nîfşa Gelawêj bîlindtir in. Yê din formeki basî bî kar anî û carna novelên xwe tenê bî şîret û balkişandin kuta dîkîrin.

Serdema guhurîna rejimê ya Iraq û ew salên ku hînek azadi û demokrati hebû ji bo novela Kurdi dîviyabû ku bîlindbûna kalîteyek bî xwe ra bîaniya pêş, lê ev tîşt

çê nebû. Ev guhurin a rejimê ji bo çapemeni, ji bo berhemên ku berê hatibûn nivisandin lê ji ber sansûrê nehatibûn çap kîrîn, rê vekir. Hilbijartina mijaran ji her wisa wek xwe ma. Novelist ji ali rejimê va wek ku bi doşekê va hatibûn girêdan bê tevger man. Mijara nû bi tenê şoreş bû, komar bû û serokê yekta ê heyî bû." Sala pêşî ya piştî guhurina rejimê çend novel yekser behsa rejima nû û kêfxweşiya xelkê ya li ser "buhîşt" çêbûyi dikirin. Pîri caran di novelan da qehreman axaftinên xiretkêşî dikirin û di ber dilê xelkê didan da ku ew komara nû bi xwîna xwe bîparêzî. Ev mijara nû, ji dervayi nivisarên siyasi yê bê cihana huner û estetik, tu novelên serketi dernexistin holê.

Muharrem Muhammed Emin (1921-80) di novelên xwe jiyana feqirên bajarên tîne zîman. Ew di hin novelên xwe da gelek pîrsan bê bersiv dihêle - wek, çîma zilamek û jîna wi nişkava li dû hev dimrin - û bêşik ev nuqteyeki qels ê nivisarên wi ne. (32) Di noveleki xwe da bi awayeki bêqusûr li ser şîr û berketina ba Kurdek û qereçiyek dîsekine : herdu ji bê dewlet in. (33)

Muhammed Mewlûd (bi bernavkê "Mam") (1927-87), him li bajar him ji li gundan bi jiyana feqiran naskirî ye, û loma ji ew bi awayeki şahî karibû wêneye civata Kurd bi aliyên cuda bide nişandan. Grûbeki din i ku di novelên wi da cih digrin, xwendevan in û di wan novelan da ya insanên feqir yan ji têkoşinên politik tîn rawekirin. Pîrsa neteweyî û şerê azadî ji, mijarên girîng in di novelên Mam da.

Mustafa Salih Kerim (bûyin: 1931 -), ji yê din bi hunertir dinivise. Di destpêkê da ji bo nivisandinê wi mijara dorhêlên gundîti hilbijart, lê aşkera bû ku ew jiyana warên weha nas nedikir. Di gelek novelên wi da bûyerên dramatîk dertên pêş, ku rengêki pozîtîv nedîda novelan, lê Kerim wisa bawer kir ku bikaranîna bûyerên weha wê bala xwendevanan bîkşîne. Belki van novelan karibûn xitabî xwendevanên salên 50 bikira. Di novela xwe ya dirêj a bi navê Şhidani Qalay Dîmdîm (Şhidên Kela Dîmdîm) da, Kela Dîmdîm bi qehremani tî parastin û di şerê azadî û serxwebûnê da, ku ev qehremani û kevneşopiya şerê azadî li ba pêşiyên Kurdan hebû, xwe feda dikin.

M. S. Kerim bi vi rengi dixwaze minakên pozîtîv bide nîfşên nû. (34)

Cemal Nebez (bûyin: 1929) bi navê "Lalo Kerim" tenê novelek dirêj weşandîye. Nexwe ew wek zîmanzan û munaqêşevanê politik tî nas kîrîn. Di vî novela xwe da Nebez, jiyana gundiyan ku di bin zordariya begên feodal da ne tîne zîman. Mijar wek ê novelistên din e, lê disa ji novelek bi huner û serketi ye. Zîmanê novelê, Kurdiyeke edebî û paqij e. Lê ew bi ser neketiye ku diyalogan bi zîmanê gundiyan bine zîman an ji pêşkêş bike. (35)

Cemal Baban (bûyin : 1927), wek novelistên din eynî rêyê hildibjêre. Novelên wi derbarî jiyana gundî û yê derkenar, cerbandinên hunerî ne. Ew, zordestiya ser jînan ji tîne zîman. Novela xwe ya dirêj a bi navê "Xanzad", bi vî mijarê aniye pêş. (36) Novelên Baban ji ali hunerî va qels in, û zîman ne zîmanekî taybetî bilind e.

Kovara Şafaq, a ku di Çileyay Paşin a 1958'an da dest bi weşana xwe kir, berpîrsiyariya pêşengiyêke giranbîha da ser xwe û di hejmara xwe ya duduyan da ji bo perûkîrîna sê novelan leceki êlan kir. Seriya 30 novel di lecê da cih girtin. Diyarîya yekem gihişt Huseyin Arif û novela wi ya "Çay Şirin". Bi saya vî lecê ev qabîliyeta mezin û nivîskarê afirandêr hate xuyakirin. Heta ku H. Arif berehemek hêja çap kir, bi ser vî lecê û hunera ku pê ra derket holê gelek sal derbas bûn. Lê disa ji, ji 1970 vîrda H. Arif novelistekî rêza pêşî ye.

Di destpêka 1960'î da ji Kurdistana Iranê du novelist, xwe bi Kurdan dan nas kîrîn, angî Hesen Qizilci (1913 - 84) û Dr. Rahim Qazi. Di serdema Komara Mehabad da Qizilci, yek ji nivîskarên herî çalak bû. Piştî hilweşîna komarê wek nivîskar û siyasetvanên aktîv, ew ji mecbûr ma ji Iranê derbasî Kurdistana Iraqê bibe. Li wê derê ji, Kurd di bin zulmê da bûn. Herweha ew li wi cihê xwe yê nû ji rasti diwarîyan hat. Ji ber tîrsa polîsên Iraqê bi awayekî nehênî (îllegal) û di bin navekî sexte da mecbûrê gelek karên cuda bû. Ev serborî, jiyana bi rev, birçibûn û jiyana bînerd ji bo nivîskar bû materyaleke dewlemend da ku wana birêje, angî

bîwîse. Dema ku stil, zîman û forma hûnerî bikeve rojevê, Qızilci, jî hemû novelîstên vê serdemê yê herî pêşketî ye. Ew novelên xwe bî pêkenîyeke rexnegîr û karikatûrî dînexşîne. Dîzane berê xwe dîde kîjan armançî û bî çî awayî jî bo novelên xwe mijaran hîlbijêre. Jî vî alî va merîv dîkare wî bî Eladdîn Seccadî ra muqayese bike, lê bî wê cudahîyê ku novelên Eladdîn Seccadî bî hejmarên xwe kêmtîr in. Novelên Qızilci dî 1972'an da wek pirtûk hatin weşandin. (37)

Rahîm Qazî bî navê "Pêşmerge" bî tenê novelek dirêj weşand, ku merîv dîkare vê novelê wek roman jî bî nav bike. Dî novela xwe da serdemê nû hîlbijart da ku wê serdemê dî dîroka gelê Kurd da nişan bîde. Malbata wî bî xwe dî vê serdemê da roleke gîring leyîst û ew bîxwe jî şahîdê bûyer û qewîmandînen navbera salên 1940 - 46 bû. Jî wan bûyeran, Komara Mehabad bûyera herî mezîn bû. (38)

Dî nav çîrokbêjên vê perîyodê da merîv kare navên Kawûs Qaftan (bûyin: 1933), Muhammed Salîh Scîd û Marîf Barzînjî (1921 - 63) jî bîde. Navê dawî bî mijar û stilek nûcerîbandî derket pêş. Tevî ku berhemên wî yê çapkîrî kêmtîr in jî, merîv dî wî da kare talangekî rastî his bike. Mijara ku ew hîlbijêre, gengeşîya ol e û bî taybetî jî dezgehên şêxan in. Malbata wî lî seranserê Kurdistanê naskîrî ye û ew bîxwe jî jî wê malbata naskîrî ye, lê tevî vê rewşa wî jî, ew lî hember şêxan dî nav tewreke negatîv da ye. Barzînjî, merîveki şoreşger û aktivîstekî siyasî bû jî. Ew dî 1963'an da jî alî rejîma Iraqê hate dardakîrîn.

Pîştî zulm û girtîna Kurdên siyasî yê aktîv, qedexekîrîna Partîya Demokrat a Kurdistanê û girtîna organa vê partîyê, soz û bextên rejîmê yê bî dek û dolab ên derbarî mafên Kurdan, dî lîlona 1961'î da lî Kurdistanê şerê çekdari dest pê kir. Jî bo edebîyata Kurdî rewşeke dijwar hate meydana. Hema bêje temamiya rojname û kovarên Kurdî hatin qedexe kirin. Dî navbera salên 1962 - 66 da kovar an jî rojnameyek Kurdî yê serbîxwe derneket. Lê disa jî, du-sê rojname û weşan jî alî lîseyaya Sulêymanîyê yan jî beledîyaya Erbilê va hatin weşandin, ew jî salê hejmarek. Kovara

"Tîtûn" bî sê zîmanan hate weşandin : Erebi, Ingilîzî û Kurdî. Rojnameya Al-Axbar (nûçe, xeber) bî 8 rûpelan hate weşandin û jî heşt rûpelan tenê rûpelek bî Kurdî bû. (39) Hejmara pirtûkên Kurdî gelek kêmtîr bûn. Dî van pênc salan da tenê 39 pirtûkên Kurdî derçûn. (40) Jî niveka sala 1961 heta niveka 1967 tu novelek hêja ne hate weşandin. Ev salên han dî dîroka çanda Kurdî ya modern da salên herî tari ne.

4- Nîfşekî nû (1970)

Dî niveka salên 60'î da tevgera azadî ya Kurdistanê Iraqê, jî alî eskerî û siyasî va bûbû faktoreke xurt ku hukumeta navendî jî nikarîbû hebûna vê faktorê bavêje pîştguhî. Dî 1964'an da ev tevgera han parçe bû, lê disa jî pîştgîrîyeke xurtbûyî jî xelkê sitend. Ev rewş bûbû faktoreke hukumdarîyê û karîbû lî seranserê Iraqê tesîr lî siyaseta bike. Jî bo hukmê navendî şertê bîngêhin ew bû ku, tevgera rîzgariya Kurd lî pêş çavan bîgre. Dî temamiya salên 60'î da hemû rejîmên Iraqê bî Kurdan ra ketîn bazarî û danûstendî û banga agirbirîne kirin, lê bî armanca ku hînek zeman bî dest xî û xurtîr bîbîn. (1963, -64, -66)

Jî sala 1967'an şûnda rejîmên Iraqê derbarî Kurdan da siyasetek nû ajotin. Ev siyaseta encamekî bazarî û hevîtinê 1966'î bû û bî deklerasyona 66'an kuta bû. Şerê çekdari û derketîna çapemenîya Kurdî lî navçeyên rîzgarkîrî, zor da rejîmê da ku tavîz bîde. Jî 1967'an şûnda jî bo hî rojname û kovarên Kurdî musade hate kirin. Yê herî gîring, kovarên "Bîrayî", "Ronakî", "Rîzgari" û "Beyan" bûn. Bî van kovaran novelên Kurdî bal kîşandin ser xwe. Hema bêje tu hejmarek bê novel derneçû. Çend novelîstên modern ên Kurd cara pêşî dî van kovaran da derketîn pêşberî xelkê, wek minak Ahmed Muhammed Ismail, Raûf Hesên, Sadraldîn Arîf. Dî vê serdemê da çend berhevokên novelan jî hatin weşandin, ku hîm bî naveroka xwe hîm jî bî forma xwe pêvajoya edebîyata salên 50 û berî sala 60'î bûn. Dî çend novelan da merîv kare hîm hîm cerîbandînen modernîzekîrîne bîbine û lî

aliyeki bînivise, lê ew ceribandînên bêkêr û destelepki bûn. Tevî çap û berê xwe yê sinorkiri ji, di destpêka sala 1970 da li Kurdistana Iraqê ev xebatên han çalakîyên kulturi li dara xîst û ji bo teqîna çandi şert û zîrûf afirand.

Rejîma nû ya Iraqî ya ku di sala 1968'an da hukum kir destê xwe, wek pêşên xwe, ihtiyaciya wan bi qezenckirina zeman û ewiqandîne hebû û lewra ji di nîveka sala 1969' an da dest pê kirin û bi tevgera Kurd ra ketin civin û hevdiyanan. Encameke girîng a van hevdiyanan peymanek aşîtiyê bû, ku ev peyman bi navê "Peymana 11'ê Adarê" tê nas kirin. Peyman him ji alî siyasi him ji alî çandi va, peymaneke girîng e. Ji bo serdemek nû ya kulturi destpêkek destnişan dike.

Ji bo pêşveçûna edebiyata Kurdî du fenomenên jiyana çandi ciheki gelek giranbîha digrin.

a) avakirin û ji nû va vejina sazîyên kulturi yê Kurdî, wek minak Komela Nivîskarên Kurd, Akademiya Ilm û zanîne, Şîretgeha Perwerdekîrîne, Komela Çandi ya Kurd, Weşanxaneyê TV ya Kerkûkê, Beşa Kurdî ya Zanîngeha Bexdad û Sulêymanîyê...

b) Bi hejmarek gelek mezîna weşana rojname û kovarên Kurdî yê ku bi gelek mijaran valahîyek dadîgirt. Herwisa ji bo rêxistinên kitlewî ji destûr hate dayin, wek minak rêxistinên xwendevanan.

Ev rewşa nû ya siyasi û kulturi bîbê nebê li ser edebiyata Kurdî tesîr kir. Nivîskarên di çapeke mezîna da dest bi nivîsandin û weşandîne kirin. Bi dehan şairên cîwan û nivîskar cara pêşî di vê serdemê da derketin pêşberî xelkê.

Hêj di bîhara 1970 da xwendevanên Kurd him di şîr him ji di nesîr da rasti pêleke xurt ê modernîstî tîn. Ev tevgera modernîstî bû sedemê gengeşîyeke edebî di rûpelên rojnameyan da û di şev û semînerên edebî da. Jiyana kulturi ya Kurd tu car gengeşîyeke weha xweş û hêja li xwe neborandîbû. Gengeşî derbarî pîrsên bîngêhin ên edebîyatê û teorîyên derheqê van pîrsan da bû, modernîzm û berevajîyê wî klasîzm, rewşa mirat û bermahîyên folklorî yê kevn û edebî, texlîd û îlhamên ku ji edebiyata bîyani hatîne wergirtin, sembôlîzm

û berevajîyê wî realîzm û pîrsên weha... Dîjber û parêzgerê nivîskarên cîwan li ser nivîsarên çapkîrî munaqeseyêke jîndar kirin. Ev munaqeseyên han demekî dûr û dirêj ajot û gîhişt wê encamê ku nîfşa nû ciheki qewî girt û piştî ji hate pejirandin.

Tevgera edebî ya 1970'yî ji nûkirîna form û naverokê pê dihat, lê hejmara nivîskarê nesîr ewqas zêde nînbû. Nivîskarên ku ji berê va hebûn bi awayekî nû û qewetek nûkirî dest bi nivîsandîne kirin. Meriv kare di nava wan da yê aktiv û yê ku xwe wek pêşengê nîfşa nû didîtin, pênc - şeş navên ku berî sala 1970 xwe nedabûn nasandin bîbine.

Hejmara berhemên çapkîrî bi awayekî xurt bilind bû. Ev rewş girêdayî çapkîrîna gelek rojname û kovarên çapkîrî bû, û îmkân û mecala çapkîrîna û weşandîna pirtûkên zêde bû. Ev nîfşa nû, ku wek "nivîskarên 70" ji tîn bi nav kirin, hêj ji xwedî roleke pêşengîyê ne.

Salên 1975 - 78 ji bo kultura Kurdî paşvaçûnek bû. Ev paşvaçûn, ji ber zordarî û sansûra rejîmê bû. Rojname û kovar nehatin qedexekirin, lê li ser nivîskarên Kurd zordariyêke wisa çêbû ku ew nikaribûn bi azadî bînivîsîn û di tînên xwe binîna zîman. Weşanên Kurdî bi nivîsar û wergêrên îdeolojîya Partîya Baas hatin dagirtin. Ev, ji bo kultura Kurdistana Iraqê çar salên têkçûnê û bînkîtinê bû.

Çend nivîskar ji vê nîfşa nû ne. Hinek ji wan berî sala 1970 derketibûn pêşberî gel, ya wek forma pirtûk yan ji bi novelên serbixwe yê di rojname û kovaran da, hinek ji piştî 1970 derketin pêş. Nivîskarên nîfşa nû di nava xwe da ne komeke homojen bû û ne nehomojenoya wan girêdayî pîrsên derbarî temen, tema yan ji forma nava berhemên wan nînbû. Tiştê ku wan digihîne hev xebat û cehda wan a nûjenkirîna novelên Kurdî û bi naverokê nû ceribandîna formên nû bû. Di eynî wextê da ev nivîskarên nîfşa nû wek novelîstên nîfşên kevn dihatin xuyan (wek nîfşa Gelawêj yan ji yê salên 50). Hinek ji wan hewl dan ku xwe nû bikin û bala xwendekarên bîkşînin ser xwe, wek minak Mustefa Salîh Kerîm.

Ev modernîzekîrîna ji alîki va gîhişt afirandîna berhemên nû yê serketî û şîklê

gotin û nivisandinê yê kevn hate terk kîrîn, ji alî va ji hinek nivîskar texlîda edebiyata Ewrûpi kîr, ku ew berhemên Ewrûpi ji zû va li Ewrûpayê bûbûn aktuel, lê ev nivîskar pîr dereng dest bi xwendina wan berhemên kîr. Loma ji nivîsarên wan ji bo xwendekarên Kurd biyani dihatin xuyan û xitabî karaktera Kurdi nedîkîr. Bêguman beşek ji van nivîskaran berhemên baştir pêşkêş kîrîn û stîla xwe ya edebî ditîn.

Dî vê seredemê da navê herî naskîrî Huseyin Arif (bûyin : 1936) e. Ew dî sala 1958'an da bi leca ku kovara "Şafaq" organize kîr derket meydanê û dî wê lecê da novela wî ya bi navê "Çay Şirin" bû yekem. Ew bi navê "La Kori Xebata" dî 1959'an da komeke biçûk ên novelan weşand. Pirtûk, ku ji çar novelan pê dihat, nivîsareke siyasi bû û jîndariyek da xelkê Iraqê. Heta destpêka sala 1970 H. Arif çend novelan (hejmarek kêr) dî rojname û kovaran da weşand.

Ku Huseyin Arif çirokbêjeki zîrek bû cara pêşî dî salên 70 da hate nas kîrîn. Ew yek ji wan nivîskaran bû ku ji destpêkê va bi xîretkêşî dî munaqêşeya nûjenî û modernîzmê da beşdar bû. Wî serpêhatiyên bixwe ji weşand, ku yek bi yek berê pîrs û munaqêşeyên zêtîr kîr. Pîştî sala 1970 H. Arif sê berhevokên novelan, romanek, pirtûkek li ser hunera çirokbêjî, lîgel bibliyografyayekî bi dehan nivîsar û wergêr weşand. (41)

Novelên Arif, ku ez li vê derê didîm pêşkêşkirîna yê dîm ên ji eynî nîfşê jî, bi gelek awayan ji novelên nîfşên borî vedîqete. Bûyera pirtûkên wî zêtîr li bajarên derbas dibe û qehremanên sereke ji çîn û tebeqeyên cuda tî. Evya gava pêşî ye ku Arif davêje da ku ji mijara kevnêşopî ya ku dî salên 40, 50 û beşekî sala 60'i da serdest bû dûr bikeve, jê veqete. Arif pîri caran dî novelên xwe da wek qehremanê sereke Kurdekî modern û intelektuel hildibjêre. Hilbijartîna intelektuelkî, imkan û mecal dîde nivîskar da ku qehreman karîbe xemên dilê xwe rawe bike û li ser pîrsên filozofî bifikire. Ne tîştêkî zehmet e meriv fam bike ku novelist bi riya qehremanên xwe raman û hîzrên xwe tînin zîman.

H. Arif dî novelên xwe da ji mijara seksê

nareve. Dî hinek novelên wî da seks, parçeyekê jiyana rojane ye ji bo insanên, dî hinekên dîm da mijara sereke ye û ji bo kiryarên insanên wek hêz û qeweta esasi tê pêşkêş kîrîn.

Lî ba Arif û novelistên dîm ên vê nîfşê, şerê azadî ne wek ên salên 40 yan jî 50 ye. Qehremanê novelên siyasi yê salên 40 û 50 li dîji begên feodal ên ku temsîla rejîmê û dewleta dagîrker dîkîrîn şer dîkîrîn. Nîvel pîri caran bi girtîna û zîndankîrîna qehreman kuta dibû (wek nîmûne, li ba İbrahim Ahmed an jî Mustafa Salih Kerim) yan jî bi destên qeyd û lelekîrî li ser riya zîndanê bû (wek nîmûne, li ba Xeznedar). Dî salên 60'i da ev wêneya han a aktivîstên siyasi dîguhure û dîkeve rengê insanekî tîgîhiştî ku xelkê organize û şiyar dîke. Dî novelê salên 70 da zanebûna qehreman gîhiştîye sewiyekî bilîndîr û loma jî kiryarên wî cuda ne. Ew carna şerê çekdari hildibjêre. Yê ku pêşengîya şer dîke û xurtîr e, ew e li dijî dijminên dagîrker. Meriv qehremanên weha dî novelên A. M. İsmail, Raûf Bagard, H. Arif, M. Mukri û yê dîm da dibîne. Dijmîn êdî ne serokpolîsekî brokrat e ku bi girtîna û cezakîrîna Kurdan kêfa xwe tîne yan jî bi êşkence û derbên daran ceza dîde wan. Dijayetî zêtîr aloz e : dijayetîya navbera serdest û bîndestan, navbera kolonyalist û kolonîyan e. Metodên zordarî û ceza, karakter dîguhurîne : ambargoya aborî, êşkenceyên cuda, dar-dakîrîn, gorkîrîna kîtlewî ya insanên bi can û hwd.

Ew novelistên ku dî vê perîodê da aktiv bûn, jî xeynî navên jorê, Abdulla Saraj, Muhammed Reşid Fettah, Kakamam Botani, Muhammed Fariq Hesên, Selam Manmî, Tahîr Salih Seid, Abdulla Agrîn in.

Berevajiyê rewşa Kurdistana Iraqê, li Kurdistana Tîrkiyê salên 1975-80 nermahîyek hate xuyan. Rejîma Tîrk dî van salan da, tevî zagonên wan ên ku zîmanê Kurdi qedexe dîkîr, jî bo weşanên edebî yê bî zîmanê Kurdi çavên xwe girt. Dî van salên hinek nerm da, kovarên duzîmanî (bi Kurdi û Tîrkî) hatin weşandin, wek nîmûne Rîzgari, Özgürlük Yolu (Riya Azadî), Roja Welat û Tirêj. Jî xeynî vana bîrek pirtûkên Kurdi hatin çap kîrîn û hinek pirtûkên ku berê li dervayî

welat hatibûn weşandin, ji nû va hatin çap kîrîn. Ev serdema nerm bi derbeya eskerî ya Îlona 1980 ji holê hate hilandin. Li Kurdistanê Tirkîyê meriv bi taybetî kare du çirokbêjan destnîşan bike, ango M. Emin Bozarşan û Flit Totanî (Navê rastî Mihemed Gemîci ye. Dî şîer da navê Rojen Barnas bi kar tîne).

Novelên Bozarşan him bi naverok him jî bi forma xwe, kevneşopî ne. Meriv li ba novelistên Kurdistanê Iraqê yê salên 40 yan jî 50' yî novelên wek ên Bozarşan dibîne. Bozarşan behsa cîwarên gundîyê dike. Ew di pexşanên xwe da paşdamayînê, nexwendeyîyê, feqîrî û bawerîya bi efsaneyên kevn tîne zîman. Gelek balkêş e ku Bozarşan di novelên xwe da cih nade gundîyan û şerê wan ê li dij begên feodal, tevî ku ev mijar heta îro jî li Kurdistanê Tirkîyê di rojevê da ye. Dî hinek pexşanên xwe da zulma ku bi Kurdan dibe û barbarîya polis û cendîrmeyên Tirk distîne dest. Dema ku behsa form bibe, wisa tê xuyan ku nivîskar, xwe jî bo ditîna teknik û stilên nû neşandiye, dêlva wi da stileke kevneşopî bi kar anîye. (42)

Stîla ku Flit Totanî hîlbijartîye, jî stîla gelek novelistên Kurd cuda ye, ango stileke niçlêdanê (hiciv, satîr) hîlbijartîye. Axlebi qehremanê novelên wî, Kurdên ku li bajarên bi cih bûne ne. Rûniştîna wan li wan li bajarên tenê pîrseke coxrafî ye -wan urf û adet û kevneşopîyên xwe bi xwe ra anîne bajêr. Jî gundên xwe karekterî gundî û paşdamayînê bi xwe ra anîne bajêr û wana parastîne. Dî navbera van insanan û bajar da dijberî heye. Bajar bi forma xwe wek sazîyeke modern tê tarif kîrîn, lê di sistema xwe ya ramani da wek berhemekî ku jî civatek eşîrî ya primitîv pêk hatibe tê pêş. Bi serda jî, bajar bi xwe ra siyasetek şovenî û êrîşkar tîne û jî vî siyasetê insanên civata ku Totanî rawe dike zîrarê dibînin, pê diêşin. (43)

Beramberîyeki Flit Totanî li Kurdistanê Iranê novelist Ahmed Qazî ye. Piştî ku li Iranê şoreşa îslamî hate ser hukûm, A. Qazî berhevoka novelên xwe yê pêşî yê ku jî şeş novelên gelek nêzî hev pêk dihatin çap kîr. (44) Ev novelên han niçlêdaneke jiyana civakî ye û bi zîmanekî edebî û paqîj hatîne nivîsandîn. Wisa xuyaye ku Qazî, novelistên Kurd ên berê nas nekîrîye, loma

ji xuyaye ku ew jî alî form va zêdetîrîn jî hunera novel a Farisî tesîr girtîye. Berhevoka novelan ên bi vî rengî, yê ku bi gelek novelan bi hev va girêdayîne, di edebiyata Kurdî da ne tişteki normal û dîtî ye.

DAWÎ

Wergêr : A. GERNAS

Têbînî :

- 25) Aladdin Seccadi : "Hamişê Bahar", Baxdad 1960
- 26) Ibrahim Ahmed : "Korawari", Baxdad 1959, rûp. 46
- 27) Ibid, rûp. 79
- 28) Muhammed Bekir : Hawar, kovara Kurdî (ya ji nû va weşandi), cilt. 1, Stockholm 1987, rûp. 7
- 29) N. Zaza : "Xurşid", Hawar, 27 (Nisan 1941), rûp. 10
- 30) N. Zaza : "Gulê", Hawar, 29 (Heziran 1941), rûp. 8-927
- 31) "The Encyclopaedia Of Islam" (Ansiklopediya Îslamî), cild 5, 1981, rûp: 483
- 32) Muharrem Muhammed Amin : "Mam Homar", Erbil 1954
- 33) M.M.Amin : "Ademizad", Sulêymanîye 1969
- 34) Mustefa Salih Kerim : "Şehidani Qelay Dîmdîm", Sulêymanîye 1960
- 35) Cemal Nebez : "Lalo Kerim", Hewlêr 1956
- 36) Cemal Baban : "Xanzad", Baxdad 1957
- 37) Hesen Qızilci : "Pêkanîni Geda", Baxdad 1972
- 38) Rehim Qazî : "Pêşmerge", çapa 1, Baxdad 1961, çapa 2, Mahakayî 1980
- 39) K. M. Ahmed : "Têgihîştîni Rastî", rûp: 227
- 40) Neriman : Bibliyografyayî Kîtêbî Kurdî, rûp: 5
- 41) Huseyn Arîf: derbarî berhema wî li nwisara dawî ya bibliyografyayê bîhêre.
- 42) M. Emin Bozarşan : "Meyro", çapa 1 1979, Istenbol ; çapa 2 Borâs (Swêd) 1981
- 43) F. Totanî novelên xwe di kovara Tirêj a Kurdî da weşandiye û di navbera salên 1980 - 81 da çar hejmarên vî kovarê der çûye.
- 44) Ahmed Qazî : "Baqaben", Mehabad 1981.

SERRASTKIRINEK: Dî destpêka beşê 1. da di hevoka "Paşkoka diroki û bibliyografîk" da bi xeletî "biyografîk" hatiye nivîsandîn. Bila xwendevan vî kêmasiyê bibaxşînin.

PEYVÊN DÛHEV (1)

Vazgal Bazidi

Dı Kurdi da peyvên ku lı pey hev têne xebitandinê du cure nın:

1-Yên ku jı du peyvên cuda pêktên.

2- Yên ku her eyni peyv ın lê belê têne dubarekırın.

Lı jêrê listeyeke peyvên gurûba yekemin tên pêşkêşkırın.

a

abûr û heya
abûr û şeref

acız û hızni

agah û xeber
agır û alav
agır û şemal

ah û keder
ah û naz
ah û zar

al û gevez
al û vêr

am û tam

ap û birazi
ap û mam

aqıl û feraset
aqıl û hiş
aqıl û kemal

aqıl û merifet
aqıl û sewda
ar û heya
armanc û daxwaz
arûn û qarûn

aşiq û maşûq

ava û avayi
avır û nezer

axır û aqûbet
ax û dax
ax û eman
ax û gor
ax û ox
ax û keder
ax û keser
ax û qebır
ax û wax
ax û zar
axa û axeler
axır û oxır
axın û keser

ayın û oym

azadi û serxwebûn
azet û ikram
azet û xızmet

b

ba û babelisk
ba û bahoz
ba û baran
ba û boran

bac û xerac

bang û sela

baq û guli

bar û barxane
bar û pışti
bask û qanat
baş û qenç
bav û bapir
bav û bıra
bav û kal
bax û baxçe
bax û bostan

bedew û cindi
bedew û hori
behs û xeber
bejn û bal
belengaz û geda
belengaz û nezan
bend û ta
bend û dar
ber û best
ber û belav
ber û pışt
berf û baran
berjêr û berjor
beri û beristan
bertil û bac
bext û iqbal
bext û miraz
bext û text
bext û wujdan

bêdar û ber
bê qeyd û şert
bê ser û ber
bêtam û bêxwê

bêri û bêriwan
bêtir û çêtir

bı dil û can
bı hiş û zana
bı xêr û şahî
bıbe û nebe
bıke û bılezine
bırc û qesr
bırq û jan
bıne û bınemal
bırsi û tini(bırçi ti)
bısk û guli
bısk û kezi
bısk û tûncık

bihn û reng
bir û bawer
bir û ray

boş û betal
boxe û beran

bûk û berbûk
bûk û xesû
bûk û zava
bûn û nebûn

C

car û bar

cejn û eyd
ceng û cengbazi
cerd û cûrd
cerg û hınav
cerg û dil
cewr û cefa

cıl û berg

ci û mekan
ci û mıqam

ci û nıvin
ci û star
ciwan û cehêl
ciwan û çeleng

cot û cobar
cot û ga

curm û cewab

Ç

çak û xırab
çakûç û das
çav û brû
çav û dıl
çav û rû

çek û postal
çek û posat
çek û sileh
çeleng û sıpehi
çem û av
çem û kani
çep û rast
çepêr û kozık

çil û qerqaş
çil û sıpi
çit û berçit
çiya û bani
çiya û deşt
çiya û zozan

çol û beyar
çol û deşt
çol û çolistan

D

dad û bêdad
dad û hewar
dar û devi
dar û ber
dar û dırı
dav û deling

dax û hesret

dehl û dan
dek û dubare
dek û dolav
delal û xwinşirin
dem û dewran
dem û dezge
dem û wade
deng û behs
deng û gazi
deng û hes
deng û seda
deng û sıtran
der û ber
der û cınar
der û deşt
der û devi
derb û agir
derd û derman
derd û bela
derd û dax
derd û kul
derd û eş
derew û bêbexti
derge û dergevan
deri û pencere
dest û bask
dest û lep
dest û mıl
dest û mıst
dest û pence
dest û pê
dest û tılı
dest û tıving
destmal û gustil

dev û çav
dev û dıran
dev û lêv

dewa û daxwaz
dewa û doz
dewat û dilan
dewet û şahî
dewlet û mal

dewr û dem
dewr û dewran
dewr û zaman
deyn û bar
dezga û dikan

dêl û biji
dêw û cimawir

dîa û silav
dijwari û tengasi
dijwar û xedar
dîl û ceger
dîl û gurçîk
dîl û hîş
dîl û hînav
dîlovan û mîhrîvan
dîlxweş û kamîran
dîkan û bazar
dînya û alem
dîl û gotin
dîrûv û girêdan

dîn û ayin
dîn û diyanet
dîn û evter
dîn û har
dîn û iman
dîwan û diwanxane
dîwan û civat

dost û heval
dotmam û pîsmam

dûr û dirêj
dûr û nêzûk

e

ecûc û mecûc
edeb û Isûl
edep û terbiye

egit û erfat

ehd û qîrar
ehd û cehd

em û ew
emir û mal

erd û ezman
ern û bihtengi
ern û xeyidîm
erş û ezman
erş û elek
erş û kursî
erzan û talan

eskerî û siyasi

eşq û heyccan
eşq û meşq
eşq û muhbet

evd û beşer
evd û insan

ewled û tewled
ewr û mij

eyb û ar

ezizû ëirin

ê

êl û eşir

êş û jan

f

fal û falbêj

fen û fesal
fen û fût
fen û hîle
feqir û sîqare
fere û fol
feryad û fixan
feqir û jar
ferq û cûdayî

fêl û fercc
fêl û fort

fêl û tele
fêrîz û pehlevan

filan û bêvan
fir û fehş
firch ê dewlemend
firtix û çirtix

fixan û nalin

g

ga û gavan
galte û gep
gavan û ëivan
gazin û lome
gazi û hewar

gef û gur
germ û nerm
geşt û seyran
gewre û giran
gezo û mezo

gêj û evter
gêj û lal

gîl û gemar
gîli û gazin
gîr û qerasc
gîran û comerd
gîran û dijwar
gîran û xedar
gîrtin û berdan

gor û goristan
gor û mezel
govend û çepîk

guft û go
guh û guhar
gul û çiçek
gul û gewher
gul û gulav
gul û gulistan
gul û gulbend
gulav û enber
gulîk û rêşî

gund û bajêr
gundi û cinar
gurz û gopal

h

hacet û hucet
hakim û emir
hal û hewal
har û din
har û hêç
hat û bat
hat û çû
hatin û hewar
hat û nehat
hazır û amade
hazır û bızır
hazır û guhdar
hazır û nazır

hel û merc
helal û zelal
henek û laqirdi
henek û qeşmeri
heps û zindan
heq û hesab
heq û hıqûq
heq û rast
heq û qelend
heri û hezaz
heval û hevkar
heval û hogır
hewar û bang
hewar û gazi
hewar û helan
hevraz û berjêr
heyf û mıxab
heyam û sal
heyran û hışmetkar

hêdi û emın
hêl û mêl
hêsır û girin
hêsır û pepûk
hêvi û evin
hêvi û daxwaz
hêvi û niyaz

hılgır û wergêr
hılgêr û dagêr
hılm û bûx
hılm û gulm
hıseb û texmin
hısn û cernal
hış û aqıl
hışk û ter
hışk û tahl
hız û dız

hiç û pûç
hiva û avat

hov û dewar
hov û dırinde
hol û holvan
hori û melek

huner û fen

hûr û gir
hûr û mûr

ı

ılm û huner
ılm û ırfan
ısûl û erkan
ısûl û qayde

i

id û cejn
illah û billah
insaf û rehm
iman û pere
iman û pir

jan û bırq
jar û perişan
jar û zeyif

jeng û gemar
jeng û qırêj
jeng û qilêr

jêr û jor

jin û jinkok
jin û mal
jin û mêr
jin û mindal(zarok)

jin û jin
jir û aqıl
jir û camêr
jiyin û afirandın
jiyin û mırın

k

kafir û musulman
kal û bav
kal û pir
kani û av
kar û bar
kar û karxezal
kar û kasıbi
kar û kırım
kar û pişe
kar û qezenc
karker û cotkar
kavıl û xopan
kaw û kubar

keç û bûk
kel û bin
kel û giri
kel û mel (pel)
kelem û stri
kelk û kar
ken û girin
ken û pırqın
ker û bar
ker û bêdeng
ker û ga
ker û lal
ker û kor
ker û têr
kerewiz û biber
kes û kar
keser û kovan
kesk û sor
kevır û kuçık

Dewam dıke

BERNAMA KONFERANSA NAVNETEWÎ YA MEM Û ZIN Û EHMEDÊ XANÎ

20. Çarşem Pêşîn, În		21. Çarşem Pêşîn, Şemî		22. Çarşem Pêşîn, Yekşem	
		14.30 - 15.30	Dan û standin		
17.00 - 18.00	Qeyid	15.30 - 16.00	Navber		
18.30 - 19.30	Xwarina êvarê	16.00 - 17.30	<i>Ji aliyê edebiyat û folklor</i> Ahmed Aras		
19.30 - 21.00	Vekirin û sîlavkirina mêvanan <i>Dî heqê Ehmedê Xani da bî gîştî agahdariyekî bî rêk û pêk</i> Prof. Mustafa Îzzeddin Rasûl		<i>Ji aliyê civakî û filozofî</i> Perwiz Cihani		
		17.30 - 18.30	Dan û standin		
		18.30 - 19.30	Xwarina êvarê		
07.30 - 09.00	Taşê	07.30 - 09.00	Taşê		
09.00 - 10.30	Dan û standin li ser Naveroka Mem û Zin <i>Ji aliyê diroki</i> Prof. Şakiro Xudo Mihoyi <i>Ji aliyê zman</i> Dr. Hûsên Hebeş	09.00 - 10.30	<i>Berhevkirina nivisara Mem û Zin'a Ehmedê Xani tevî şaxên zargotîne (Ser pîrsa pevwandîya çavkani û efrandîna bî xudan)</i> Prof. Celilê Celil <i>Dî rewşa îroyînî da pêwendî û bandûra Ehmedê Xani û Mem û Zin li ser Kurdan</i> Mihemmed Anwar		
10.30 - 10.45	Navber				
10.45 - 11.30	Dan û standin	10.30 - 11.00	Navber		
11.30 - 12.30	<i>Ji aliyê din</i> Sabah Kara <i>Ji aliyê hîzra netewî</i> Mehmed Emin Bozarlan	11.00 - 12.30	Dan û standin		
12.30 - 14.30	Xwarina nivro	12.30 - 14.00	Xwarina nivro		
		14.00 - 15.00	Dan û standin li ser Konferansê		
		15.00	Dawiya Konferansê		

